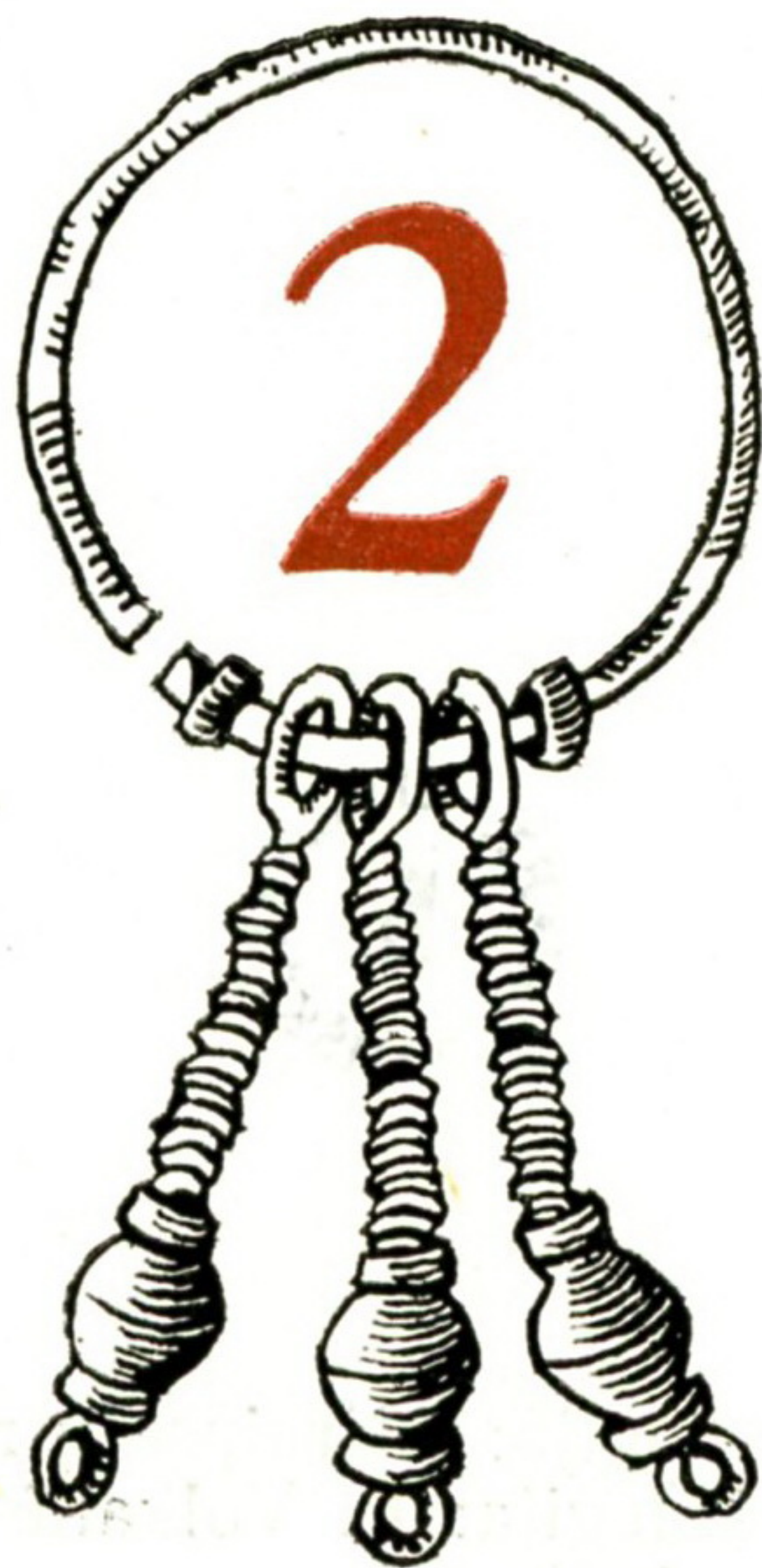

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJOS
ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS ARCHEOLOGIJA

PIRMYKŠTĖS BENDRUOMENĖS IRIMAS

VILNIUS „MOKSLAS“ 1981

Redakcinė kolegija

istorijos m. daktaras MECISLOVAS JUCAS
istorijos m. daktarė RIMUTĖ RIMANTIENĖ
istorijos m. daktarė LTSR MA narė korespondentė
REGINA VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ (ats. redaktorė)
istorijos m. kandidatė LAIMA VAITKUNSKIENĖ
(ats. sekretorė)

Brėžinius spaudai parengė DANUTĖ SKROMANIENĖ
Nuotraukos — skyrių autorių ir KAZIMIERO VAINORO

Li227 **Lietuvos archeologija: [Straipsnių rinkinys] / LTSR MA Istorijos in-tas; Red. kolegija: R. Volkaitė-Kulikauskienė (ats. red.) ir kt.— V.: Mokslas, 1979.**

Leidž. nuo 1979 m.

[Kn.] 2. Pirmykštės bendruomenės irimas. 1981. 116 p., iliustr. Str. santr. rus. Bibliogr.: p. 111—116.

Antroje knygoje, remiantis archeologinių tyrinėjimų medžiaga, nušviečiama visuomeninių santykių raida Lietuvoje. Darbe aptariami įvairūs archeologiniai paminklai, kurie vienu ar kitu aspektu įneša šviesos į pirmykštės bendruomenės irimo laikotarpio visuomeninių santykių nagrinėjimą.

BBK 63.4(2L)
902.6

050700000

L 10602—186 Z—82
M 854(08)—81

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu
© LTSR Mokslų Akademijos Istorijos institutas, 1981

только Литвы, но и в других местах обитания балтских племен. Они обнаруживаются на территории прусских племен и в Латвии. По литературным данным известно около 30 однолезвийных мечей из 14 мест нахождения из бывш. Восточной Пруссии (рис. 14). На территории Латвии однолезвийные мечи встречаются реже и не достигают такого развития формы, как мечи из Западной Литвы.

Судя по погребальному инвентарю умерших, похороненных с однолезвийными мечами с рукоятками без перекрестий, нельзя счи-

тать рядовыми членами общин того времени, так как в погребальном инвентаре часто встречаются украшения из драгоценных металлов, больше принадлежностей конской сбруи, оружия. Погребения с мечами богаче мужских погребений без мечей (табл. 1). Развитие общественных отношений во 2-й половине I тысячелетия н. э. позволяет предполагать, что люди, похороненные с однолезвийными мечами, вероятно, играли соответствующую роль в жизни общин, т. е. являлись старостами или вождями.

ŽIRGŲ AUKOS LIETUVOJE

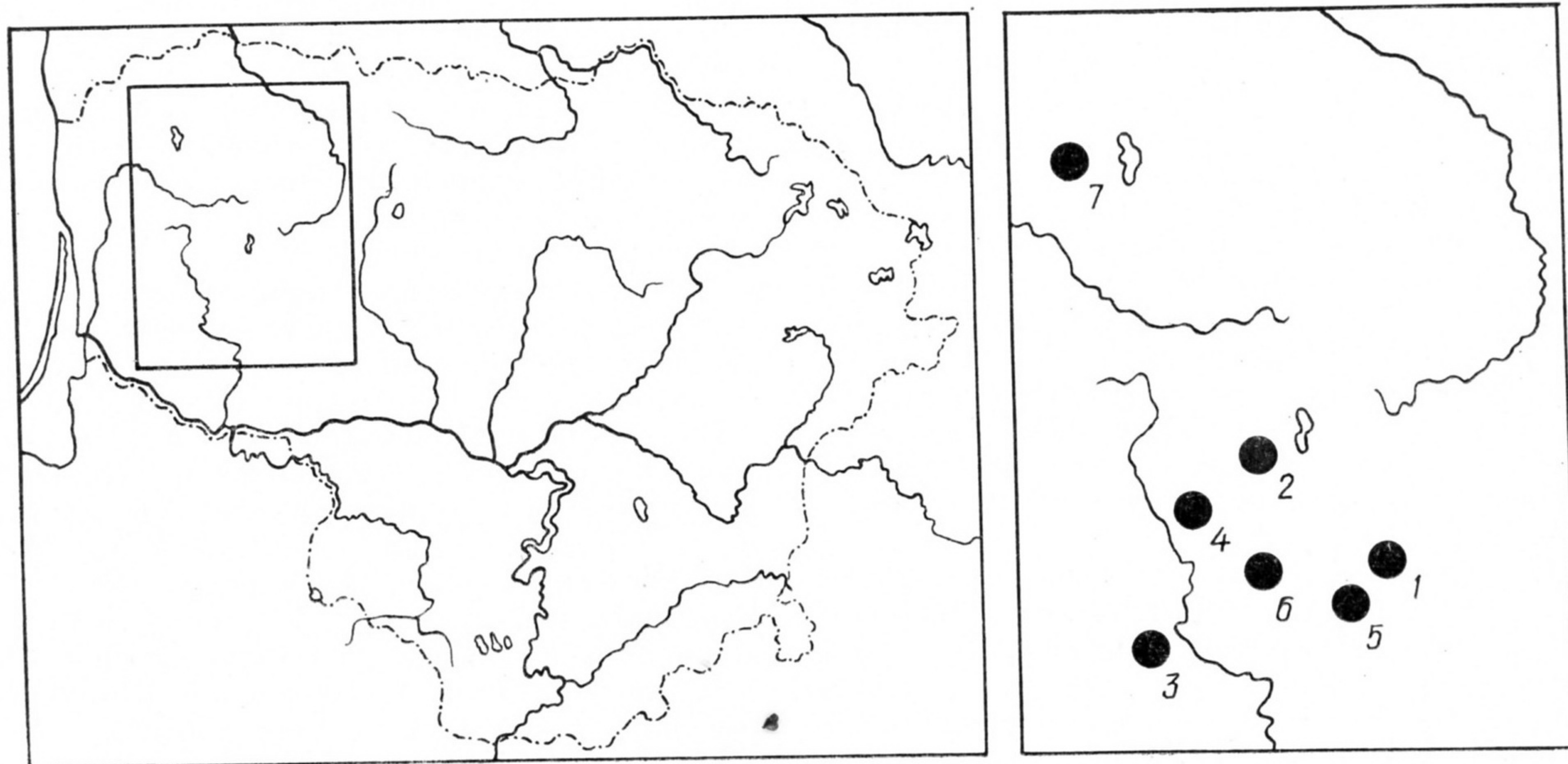
L. VAITKUNSKIENĖ

Lietuvos pilkapių ir kapinynų panoramoje itin ryškūs kapai, kuriuose kartu su žmogumi arba atskirai nuo jo būna užkastas žirgas. Lietuvos archeologijos atlase, pateikiančiame suvestinius duomenis apie I—XIII a. laidojimo paminklus, rasime ne tik aprašytus iki 1976 m. žinomus kapinynus su žirgų palaidojimais, bet ir nurodyta literatūra apie juos (Tautavičius A., 1977).

Įdomi medžiaga, besikaupianti nuo XIX a. pabaigos, atkreipė tyrinėtojų dėmesį, todėl šiaurien turime ir darbų, skirtų vien šiems archeologijos mokslo šaltiniams. Autoriai čia apžvelgia žirgų laidoseną Lietuvoje, jos ypatybes, analizuoja jų aprangą, gausiai iliustruodami paveikslais, pateikia osteologinius bei morfologinius žirgų kaulų tyrimus (Куликаускаене Р. К.,

1953; Volkaitė-Kulikauskienė R., 1971a; LLM, t. 2; Antanavičius J., 1976; Barauskas V., Antanavičius J., 1976).

Buvo prieita prie išvados, kad žirgas yra labai brangi įkapė, kuri pagal pagonišką tikėjimą kartu su kitais kapo inventoriaus daiktais lydėdavo mirusį į pomirtinį gyvenimą. Visi šie tyrinėjimų duomenys šalia kitų šaltinių dabartiniame Lietuvos archeologijos moksle yra plačiai pasitelkiami gvildinti tokius esminius klausimus, kaip lietuvių tautybės formavimasis, socialinė diferenciacija IX—XII a. Lietuvos visuomenėje (LAB, p. 513; Volkaitė-Kulikauskienė R., 1955, p. 120—138; 1970, p. 264—265; 1978a, p. 5—22; Волкайте-Куликаускаене Р. К., 1979, с. 31—46). Kitoms pirmą kartą bendruomenės

1 pav. Kapinynai su žirgų aukomis: 1 — Paežeris, 2 — Kaštaunaliai, 3 — Bikavėnai, 4 — Paragaudis, 5 — Upyna, 6 — Žasinas, 7 — Gintališkė

1 LENTELE

Kapinytai	Ištirtų kapų skaičius	Chronologija	Kapai su ritualinėmis žirgo daliomis (skaičius ir procentas)	Kalavijai	Kalavijų makštys	Ietigaliai	Kovos kirviai	Peiliniai	Peniniai	Diržai	Geriamieji ragai	Kamarnos	Balnokilpos	Antkaklės	Karčių sruoga su žalvario vijua
Paežeris	133	VII—VIII	15; 11,2%	—	—	+	—	+	+	+	+	+	—	—	—
Kaštanauliai	40	VII—VIII	6; 15%	—	—	+	—	+	—	+	—	+	—	—	—
Gintališkė	33	X—XI	1; 3,3%	—	+	—	—	+	+	+	—	+	—	—	—
Upyna	106	IX—XI	7; 6,6%	+	+	+	—	+	+	+	+	+	+	—	—
Bikavėnai	272	X—XII	32; 11,7%	+	+	+	—	+	+	+	+	+	—	+	—
Paragaudis	77	IX—XII	9; 11,5%	+	—	+	—	+	+	+	+	+	+	+	—
Žašinas	203	X—XII	35; 17,2%	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	864		105; 12,2%												

problemoms nagrinėti palyginti retai taikomos žinios, gautos kasinėjant kapus su žirgais. Tuo tarpu laidojimo paminklai, glaudžiai susiję su tikėjimais, įvairiomis tradicijomis bei apeigomis, gali gerokai padėti studijuoti to laikotarpio žmonių pasaulėžiūrą, įvairias dvasinės kultūros sritis.

Tokia linkme straipsnyje bandoma aptarti žmonių kapus, kuriuose yra užkastas ne visas žirgas, o tik tam tikros, ritualinės jo kūno dalys — galva, kojos. Šie radiniai mūsų archeologinėje literatūroje iki šiol nesusilaukė tyrinėjimų. Greičiausiai tai atsitiko todėl, kad ne taip seniai apie juos ir sužinota. Mat tik nuo 1966 m. ėmę intensyviai kasinėti žemaičių laidojimo paminklus, archeologai vis dažniau pradėjo aptikti žirgo kaukolę žmonių kapuose. Šie kapai imti vadinti simboliniais žirgų kapais. Sukartografavę iki tol išaiškintas 6 jų radimo vietas, tyrinėtojai nustatė, kad tokių radinių aptinkama tik vidurio Žemaitijoje. Šia išvada jie remiasi kaip vienu iš požymių, būdingų gentiniam žemaičių junginiui Lietuvoje.

Aptardami tiriamąjį objektą — ritualines žirgo kūno pavienes dalis, esančias žmonių kapuose, norime akcentuoti, kad straipsnyje jos nelaikomos simboliniu žirgo kapu. Remiantis ypač per paskutiniuosius 2 dešimtmečius sukauptais duomenimis, šiandien jau galime labiau diferencijuoti kapus, kuriuos Lietuvos archeologai lig šiol apibūdina bendru žirgo kapo vardu. Toks pavadinimas ne visuomet atitinka tikrovę. I tūkstantmečio pabaigos ir II pradžios laidojimo paminkluose buvo atidengta daug kapų, kur palaidoti vien žirgai. Tad jie tikraja to žodžio prasme ir yra žirgų kapai. Kartais jie būna net tam tikroje kapinyno teritorijoje, atskirai nuo žmonių. Be minėtų kapų, nemažai atidengta ir tokių, kur kartu su šeiminku vienoje duobėje palaidotas ir žirgas. Vadinasi, čia bendras žmogaus ir žirgo kapas. Galiausiai žinoma dar daugiau kaip 100 vyrų kapų, kur yra tik žirgo galva, jo kojos. Konkrečias, tikras, pavienes žirgo kūno dalis, užkastas žmogaus kape, daugelio kraštų tyrinė-

tojai vadina ne žirgų kapais, o aukomis. Šios pozicijos laikomasi ir straipsnyje. Belieka pridurti, kad ritualinės žirgo kūno dalys autorės traktuojamos kaip pėdsakai, liudijantys sudėtingą žirgo aukojimo apeigą, būdingą pagoniškiems laidojimo papročiams. Interpretuojant žirgų aukas, atsižvelgiama į tai, kad laidosena atspindi stabilią ideologinių vaizdinių ir visuomeninių santykių sistemą.

Straipsnyje naudota ne tik naujausia pačios autorės kasinėtų kapinynų medžiaga, bet ir kitų archeologų anksčiau tyrinėtų laidojimo paminklų duomenys. Dabar žinomi 7 kapinynai, kuriuose užfiksuoti minėtų apeigų pėdsakai: 6 yra vidurio Žemaitijoje, Jūros, Akmenos ir Lokystos baseine (Bikavėnai, Kaštanauliai, Paežeris, Paragaudis, Upyna, Žašinas) ir 1 — pajūrio zonoje (Gintališkė) (pav. 1). Šiuose paminkluose atidengta iš viso 864 VII—XII a. žmonių kapai, iš kurių 105 (12,2%) aptikta ritualinių žirgo kūno dalių (1 lent.).

ŠALTINIAI

VII—VIII a. kapinynai

Paežerio kapinynas, Šilalės raj. 1966 m.
A. Tautavičius, atidengęs 133 VII—VIII a. žmonių kapus, pastebėjo, kad 14 vyrų ir 1 vaiko kape buvo po žirgo kaukolę (Tautavičius A., 1966; Таутовичюс А., 1967). Didžioji dalis kapų suardyta (2 lent.), todėl remiamasi tik geriau išlikusiųjų medžiaga, nors kaip papildomas šaltinis pasitelkti ir kitų kapų duomenys¹. Nustatyta, kad žirgo kaukolė ar jos liekanos beveik visada randama 25—30 cm aukščiau mirusiojo. Tik vaiko kape (Nr. 127) žirgo ir mirusiojo kaukolių liekanos aptiktos tame pat gylyje vienos šalia kitų. Visur kitur žirgo kaukolė randama arba kapo centre, arba galvūgalyje, dažniausiai pakreipta snukiu žmogaus laidojimo kryptimi.

¹ To bus laikomasi, aprašant ir kitus kapinynus.

Prie jos pasitaiko žalvarinių klevo sėklos formos pakabučių (k. Nr. 110).

Į mirusiojo kapą pridėdavo ginklų, žirgo ir raitelio aprangos reikmenų (2 lent.). Ginklų rinkinį sudarė 1 arba 2 ietys, kovos peilis. 8 kapuose išliko kamanų dalių: geležinių žaslių, sagčių. Kadangi jie rasti įvairiose kapo vietose (prie mirusiojo galvos, kojų, dubens kaulų), tai atrodo, kad kamanos į kapą dėtos atskirai, o ne kartu su nukirsta žirgo galva. Iš raitelio aprangos minėtini diržas, pentinai.

Mirusiojo apranga išpuošta metalo dirbiniais: žalvarinėmis segėmis, geležiniais lazdeliais.

2 LENTELE

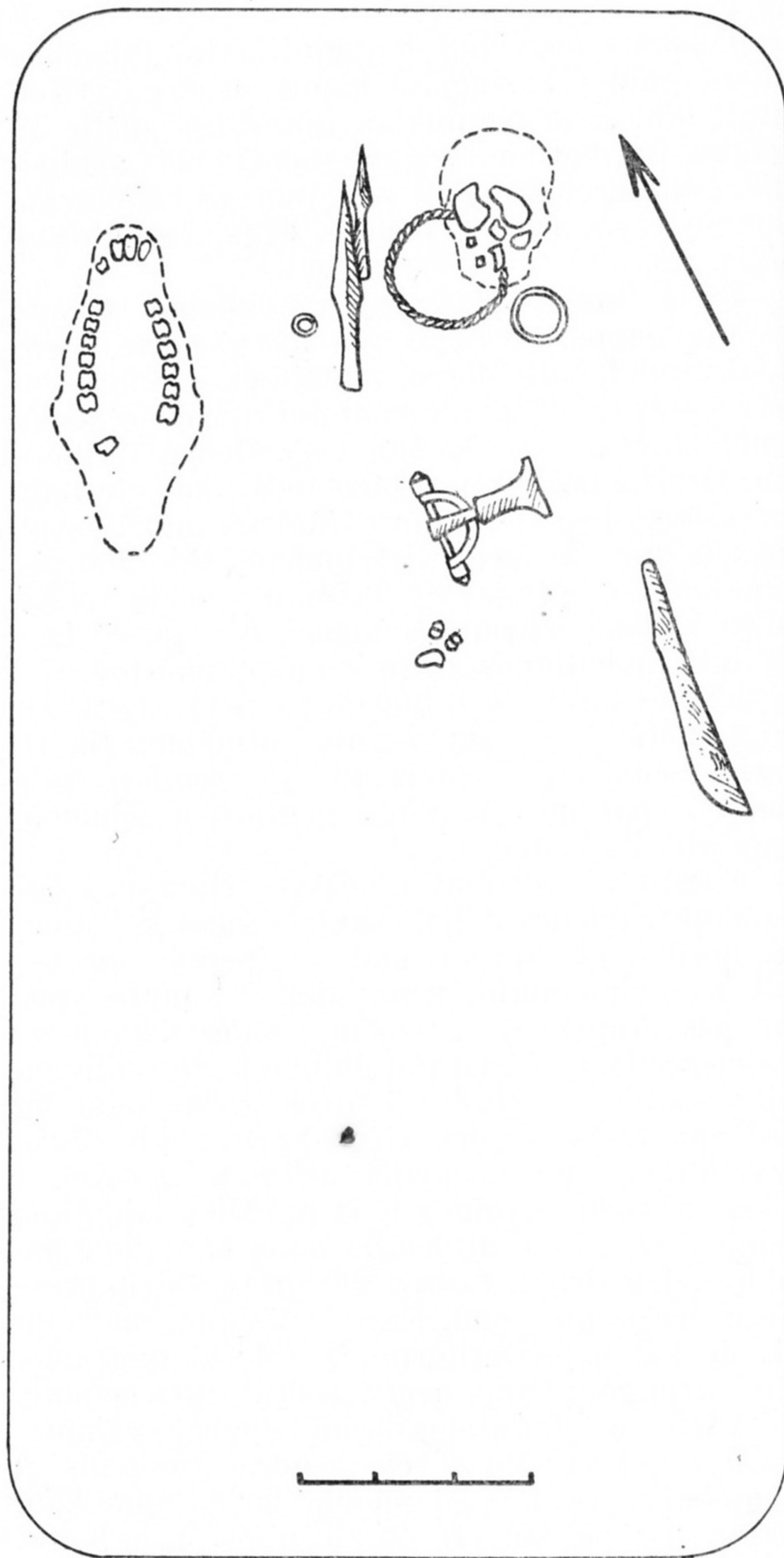
Paežeris								
Kapo Nr.	Žirgo kaukolė	Ietigaliai	Kovos peiliai	Pentinai	Diržai	Geriamieji ragai	Kamanos (žaslai, sagtys)	Pastabos
42	+	2	1	—	1	—	+	suardytas vyro ir vaiko kapas
59	+	—	—	—	—	—	—	
60	+	1	1	1	1	—	+	suardytas
61	+	—	—	—	—	—	+	suardytas
67	+	1	1	1	1	1	+	
76	+	2	1	—	—	1	—	„
82	+	—	1	—	—	—	+	„
94	+	2	—	—	—	—	—	„
106	+	—	—	—	—	—	—	„
110	+	1	1	—	—	1	+	„
111	+	—	1	—	—	—	+	„
113	+	1	—	—	1	1	—	„
116—117	+	—	—	—	—	—	—	suardytas moters ir vyro kapas
126	+	—	—	—	—	—	—	suardytas
127	+	—	—	—	—	—	+	

niais smeigtukais, žalvarinių grandelių ir įvijėlių apvaromis, žalvarinėmis apyrankėmis, žiedais. Kartais prie drabužio būdavo prikabinas dar ir amuletas — gintaro karoliukas. Labai retos antkaklės, nes tik ant vieno mirusiojo kaklo uždėtas šis papuošalas (k. Nr. 76). Tai vienintelė antkaklė visame Paežerio kapinyne.

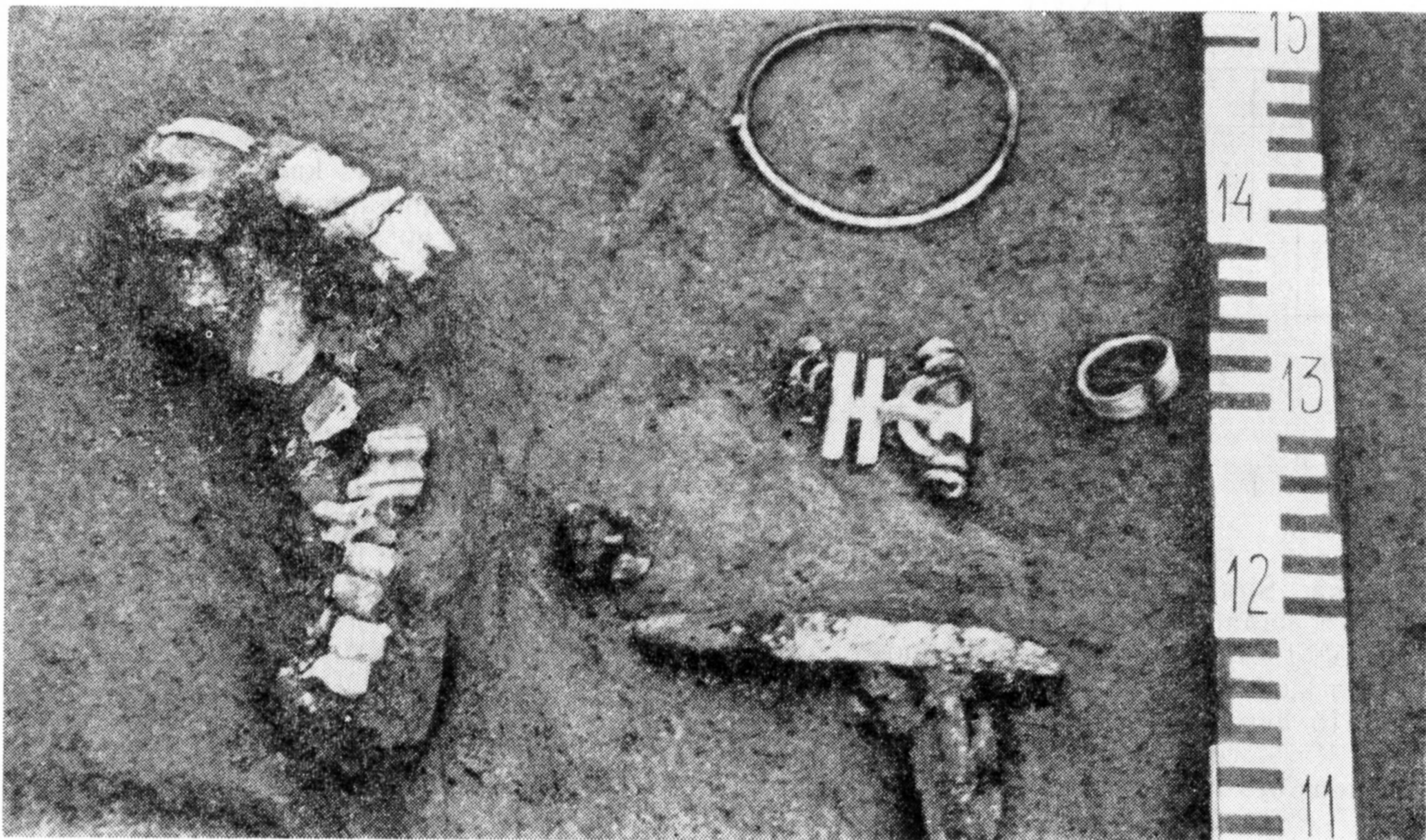
Kaštanauliai, Šilalės raj. 1974—1975 m. atkasta 40 VII—VIII a. kapų, iš kurių 5 vyrų ir 1 vaiko kape aptikta po žirgo kaukolę (Statkevičius V., 1974; Vaitkunskienė L., 1975; 1977, p. 98—105; Накайте-Вайткунскене Л., 1976, c. 441) (3 lent.). Sprendžiant iš nesuardytų kapų, jos buvo apie 25—30 cm aukščiau mirusiojo galvos, dešinėje jos pusėje (pav. 2). Tik vaiko kape (Nr. 32), analogiškai kaip Paežeryje, žirgo kaukolė buvo kapo dugne, dešinėje mirusiojo pusėje (pav. 3). Išlikę dantys leidžia konstatuoti, kad čia buvo paaukotas dar nesuaugęs arklys — kumeliukas.

3 LENTELE

Kaštanauliai								
Kapo Nr.	Žirgo kaukolė	Ietigaliai	Kovos peiliai	Pentinai	Diržai	Geriamieji ragai	Kamanos (žaslai)	Pastabos
6	+	2	1	—	—	—	—	
12	+	—	—	—	—	—	+	suardytas
17	+	1	—	—	1	—	—	„
20	+	—	—	—	—	—	—	„
31	+	—	—	—	—	—	—	„
32	+	—	—	—	1	—	—	

2 pav. Žirgo galva vyro k. Nr. 6; Kaštanauliai

3 pav. Žirgo galva vaiko k. Nr. 32 in situ; Kaštaunaliai

Į kapus dėta iečių, kovos peilių, bet nerasta pentinų, būdingų raitelio aprangai. Reti ir žirgo aprangos reikmenys. Pvz., žąslai aptikti tik 1 kape (Nr. 12). Galbūt tai galima paaiškinti tuo, kad kapai suardyti.

Mirusieji aprenkti gana puošniais drabužiais. Dviem iš jų (k. Nr. 6, 32) ant kaklo uždėta po antkaklę. Šių papuošalų daugiau nerasta nė viename Kaštaunalių kape, nepriklausomai nuo to, kas juose palaidota: vyras, moteris ar vaikas. Kaip matėme, tai būdinga ir sinchroniškiems Paežerio kapams. Drabužiai ant krūtinės būna susegti lankinėmis segėmis. Prie jų prikabinta po amuletą — gintarinį karoliuką. Ant rankų užmautos apyrankės, žiedai. Išlikusios sagtys, apkalėliai liudija buvus puošnių diržų.

IX—XII a. kapinynai

Gintališkė, Plungės raj. 1940 m. buvo atidengti 33 kapai², skiriami X—XI a. (Vaitkunsienė L., 1979, p. 44—75). Viename sudeginto vyro kape (Nr. 24) ant karsto rasta žirgo kaukolė, orientuota snukiu į ŠV (300°). Priešingame gale buvo padėtos kamanos. Tai rodo čia rasti

² Tyrinėjimų ataskaita ir radiniai yra KVIM. Šis kapinynas kasinėtas dar ir 1968, 1969, 1971 metais. Tačiau tyrinėjimų ataskaitų neišliko, o paskelbtoje trumpoje kasinėjimų apžvalgoje neužsiminta apie kapus su žirgais ar ritualinėmis jų dalimis (Valatka V., 1970, p. 89—99).

žąslai ir diržų skirstikliai. Karste supilti sudeginti žmogaus palaikai. Tarp gausių įkapių (33 vienetai) aptikta raitelio ir žirgo aprangos daiktų: geležinis pentinas, 2 balno kilpos (visi trys inkrustuoti sidabru), 2 peiliai žalvariu puoštose makštyse, 2 diržai su žalvarinėmis sagtimis ir skirstikliais, 2 žalvarinių pentinų dalys, geria-

4 LENTELĖ

Gintališkė

Kapo Nr.	Žirgo kaukolė	Kalavijų makštų antgaliai	Peiliai	Pentinai	Diržai	Geriamieji ragai	Kamanos (žąslai, skirstikliai)	Balno kilpos	Pastabos
24	+	1	2	3	2	1	+	2	sudeginto vyro kapas

masis ragas bei žalvarinis kalavijo makštų antgalis (4 lent.).

Iš aprangos papuošalų rasta 3 pasaginės segės, apyrankė, žiedas, vytinės antkaklės dalių. Taigi, palyginti su griautiniais vyrų kapais, čia papuošalų nedaug. Apskritai Gintališkės degintiniuose kapuose jų daug mažiau negu nedegintiniuose. Matyt, šie dirbiniai sutirpo apeiginiame lauže, kuriame buvo deginamas mirusysis, o laidojant į kapą patekdavo tik išlikę, taip pat ir artimųjų įdėtieji.

5 LENTELE

U p y n a												
Kapo Nr.	Žirgo kaukolė	Žirgo galūnių kaulai	Kalavijai	Kalavių makštų antgaliai	Ietigaliai	Peiliai	Pentinai	Diržai	Geriamieji ragai	Kamanos (žaslai, sagtys, pakabučiai)	Antkaklės	Pastabos
7	+	+	-	-	2	1	1	1	1	+	-	
62	+	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	suardytas
69	+	-	-	-	2	1	1	-	-	+	-	
85	+	-	-	-	2	1	-	-	-	-	-	"
91	+	-	-	-	1	1	-	1	-	?	-	"
96	+	-	1	1	2	1	-	1	-	-	1	
98	+	-	-	-	2	1	-	-	-	+	1	

Upyna, Šilalės raj. 1966 m. atidengti 106 IX—XI a. kapai (Tautavičius A., 1966a; Тавровичюс А., 1967, с. 276—277). 6 kapuose aptikta po žirgo kaukolę, o viename — kaukolė ir kojos kaulas (5 lent.). Jis nuo kaukolės buvo per 1,15 m. Kai kuriuose kapuose aiškiai matyti, kad žirgo kaukolės liekanos yra apie 30 cm virš mi-

rusiojo galvos. Greta pasitaikė žalvarinių klevo sėklos formos pakabučių (k. Nr. 62, 91).

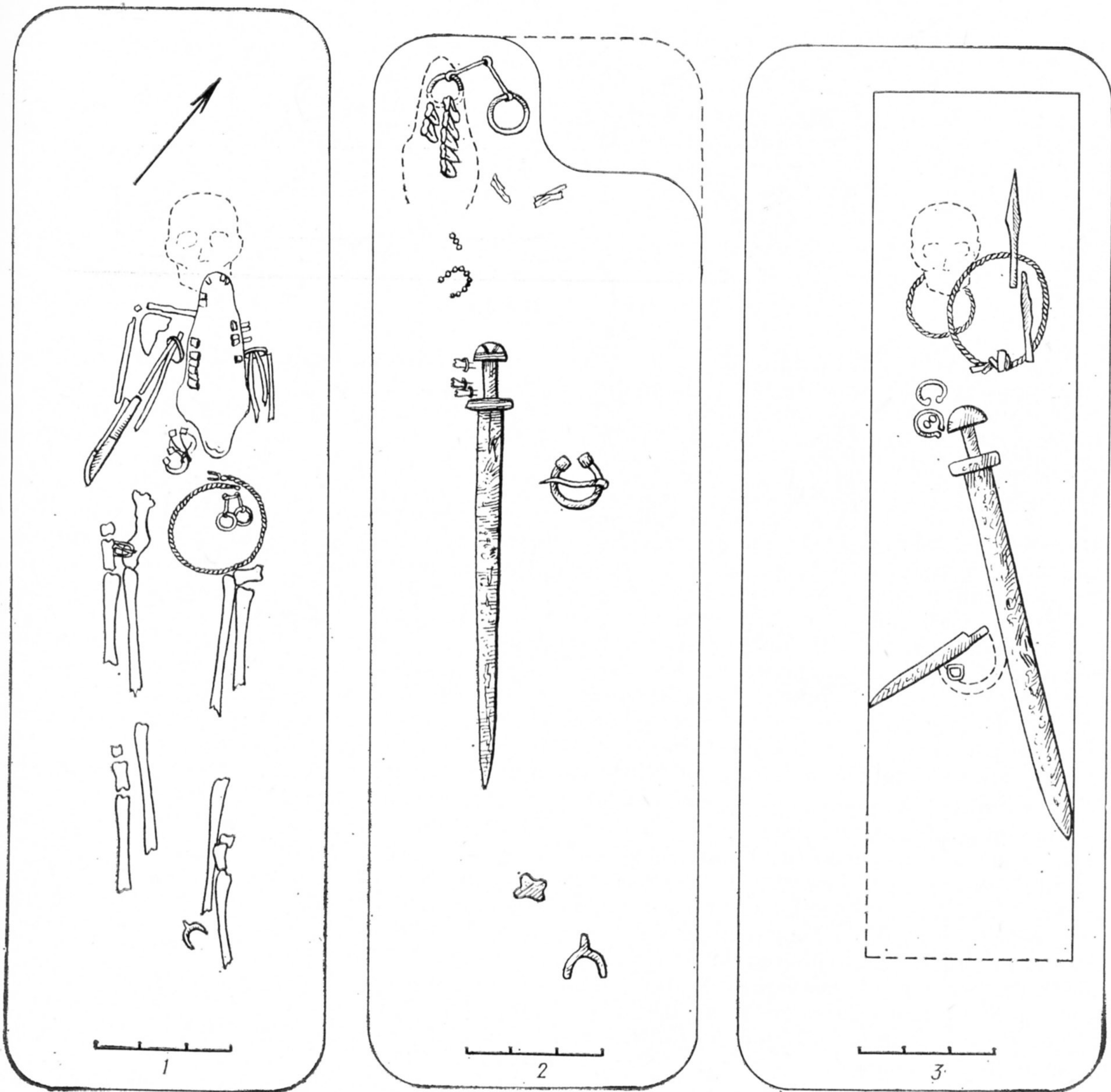
Visi mirusieji palaidoti su ginklais: su 1 ar 2 ietimis prie šono, matyt, prie diržo prikabintu peiliu (5 lent.). Vienam vyrui prie diržo buvo prijuostas ir dviašmenis kalavijas su žalvariu apkaltomis makštimis (pav. 4:3). Kapuose aptikta raitelio ir žirgo aprangos daiktų. Kamanos dėtos ne prie žirgo kaukolės, bet priešingame kapo gale, nes jų liekanų (žaslų, sagčių) būta prie mirusiojo kojų. Antkaklė kartais aptinkama drauge su ietigaliais galvūgalyje, aukščiau mirusiojo (k. Nr. 96), o kartais kapo centre vertikaliaje padėtyje, tarsi nuslydusi prie karsto šono (k. Nr. 98). Pentinų pasitaikė tik 2 kapuose.

Mirusiųjų apranga papuošta 1 ar 2 žalvarinėmis segėmis, 1—3 apyrankėmis, 1—4 žiedais. Kartais ant kaklo būdavo antkaklė, ant krūtinės 1 ar 2 amuletai — gintaro karoliukai. Aprangą papildė žalvariu dabinti diržai (k. Nr. 7, 91, 96).

Atkreipia dėmesį dar 2 vyrų kapai (Nr. 34 ir 63). Mat juose, kaip tik ką minėtuose, rasta raitelio ir žirgo aprangos reikmenų. Abu kapai suardyti, kai kurių įkapių, aptiktų ant kapo

6 LENTELE

B i k a v ė n a i													
Kapo Nr.	Žirgo kaukolė	Žirgo galūnės	Kalavijai	Kalavijo makštų antgaliai	Ietigaliai	Peiliai	Pentinai	Diržai	Geriamieji ragai	Kamanos (žaslai, sagtys, pakabučiai)	Balno kilpos	Antkaklės	Pastabos
7	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	suardytas
8	+	-	-	-	-	1	-	1	-	+	-	1	"
9	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	"
12	+	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	"
13	+	-	-	-	-	1	1	-	-	+	-	1	"
15	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	"
21	+	-	-	-	-	1	1	1	-	+	-	-	"
33	+	-	-	-	1	1	-	-	-	+	-	1	"
36	+	-	-	-	2	1	1	-	1	+	-	1	"
48	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	"
72	+	-	-	-	-	1	-	-	-	+	-	1	"
73	+	-	-	-	2	1	1	-	-	+	-	-	"
82	+	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	"
86	+	-	1	-	-	1	1	-	-	+	-	-	"
92	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	"
105	+	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	"
107	+	-	-	-	1	1	-	-	-	+	-	-	"
108	+	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	"
111	+	-	fr.	1	-	1	1	-	-	-	-	-	"
117	+	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	"
144	+	-	-	-	-	-	1	-	-	+	2	-	"
150	+	-	-	-	2	-	-	-	-	+	-	-	"
157	+	-	-	-	-	1	-	-	-	+	-	-	"
164	+	-	-	-	-	1	-	-	-	+	-	-	"
165	+	-	-	-	1	-	1	-	-	+	-	-	"
173	+	-	-	-	-	-	1	-	-	+	-	-	"
182	+	-	-	-	-	1	1	-	-	+	-	-	"
207	+	-	-	-	-	-	-	1	-	+	-	1	"
209	-	+	-	-	-	1	-	-	-	+	-	-	"
211	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	"
231	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	"
260	+	+	-	-	-	1	1	-	1	+	-	1	"

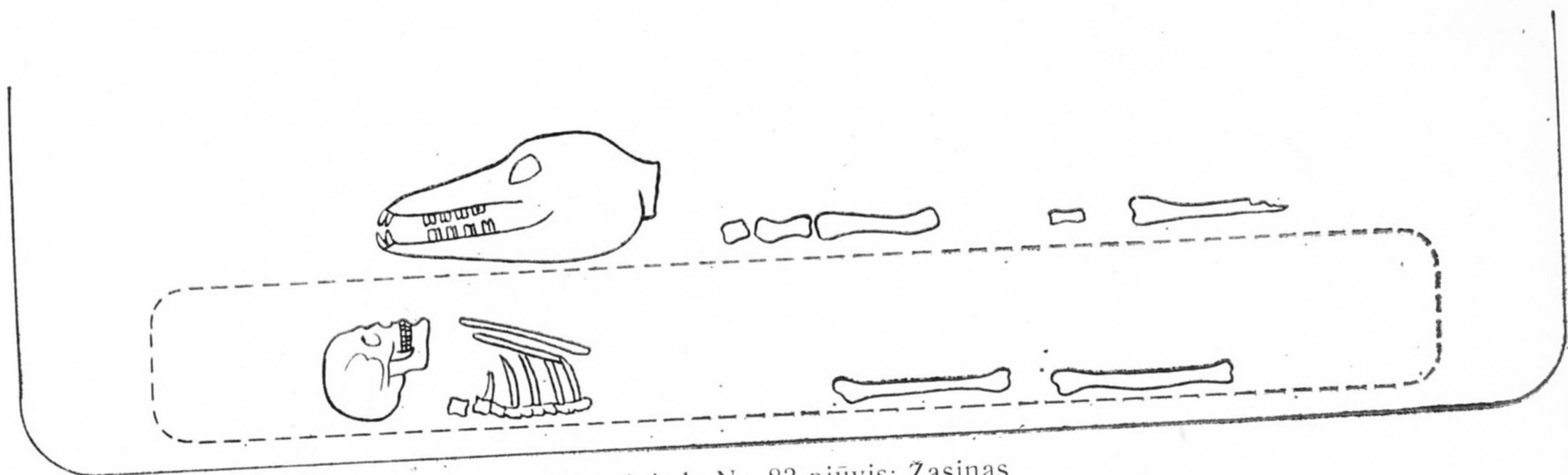
4 pav. Vyrų kapai su žirgų aukomis: 1—Žąsinas k. Nr. 83, 2—Bikavėnai k. Nr. 86, 3—Upyna k. Nr. 96

dugno, likusios tik pavienės dalys. Galimas daiktas, virš mirusiojo buvusią žirgo kaukolę nuardė plūgas ir išvilko iš kapo.

Bikavėnai, Šilutės raj. 1968—1969 m. ištirti 272 X—XII a. kapai (Tautavičius A., 1968a; Tautavičienė B., 1970, p. 77—82; Михельбертас М., Таутавичюс А., 1968, с. 259—265; Таутавичюс А., 1968, с. 68—69). Iš jų trisdešimtyje rasta po žirgo kaukolę, viename — kaukolė bei kojų kaulai, kitame — tik kojų kaulas (6 lent.). Nors 88% kapų suardyta, tačiau tai netrukdo konstatuoti, kad žirgo kaukolė ar jos liekanos yra apie 25—45 cm virš mirusiojo, dažniausiai gal-

vūgalyje. Kai kuriuose suardytuose kapuose ji atsidūrusi kapo centre, kartais vos 10 cm aukščiau mirusiojo. Į kapą dedama žirgo galva buvo orientuojama ta pačia kryptimi kaip ir žmogus: jei mirusysis palaidotas į ŠR, tai ir žirgo galva pakreipta snukiu į ŠR.

Įdomi žirgo auka aptikta kape Nr. 260. Čia užfiksuota kaukolės ir kojų kaulų padėtis rodo, jog po žirgo aukojimo ceremonijos galva ir galūnės anatomicine tvarka buvo išdėliotos duobės dugne mirusiojo dešinėje. Taigi čia žirgo auka buvo ne virš mirusiojo, kaip dažniausiai esti, bet šalia jo, panašiai kaip kai kuriuose mūsų jau

5 pav. Scheminis k. Nr. 83 pjūvis; Žasinas

minėtuose Paežerio, Kaštaunalių kapuose. Savime supranta, dėl šios priežasties kapo duobė turėjo būti pakankamai plati. Pvz., sprendžiant iš netaisyklingų Bikavėnų kapo Nr. 260 duobės kontūrų, atrodo, jog ji buvo praplėsta tik į tą pusę ir toje vietoje, kurioje yra žirgo auka. Todėl žirgo kaukolė ir kojų kaulai sudėlioti pačiame duobės pakraštyje. Tuščiame tarpe tarp galvos ir pirmųjų kojų padėti jo aprangos reikmenys: antkaklė ir kamanos, kurių likusi tik geležinė sagtis. Užbėgdami už akių, pastebėsime, kad panašiai išdėliotos ritualinės žirgo dalys buvo aptiktos ir Žasino kapinyne (k. Nr. 83)³. Tik čia žirgo auka ir aprangos reikmenys tokia pat tvarka išdėlioti ant karsto (pav. 5). Ir viename, ir kitame kape žirgo galva ir kojų liekanos orientuotos žmogaus laidojimo kryptimi.

Vyro kapo Nr. 209 pietiniame duobės pakraštyje atidengtas žirgo kojos kaulas. Ar čia visa auka, ar tik jos dalis, neaišku. Ariant žemę, kitus kaulus plūgas galėjo išvilkti. Pvz., Upynoje kape Nr. 7 kartu su žirgo kaukole taip pat buvo tik vienas kojos kaulas. Tačiau neturėtų kilti abejonių dėl to, ar Bikavėnuose kape Nr. 209 palaidotam vyrui buvo paaukotas žirgas. Juk čia aptikta ne tik kojos dalis, bet ir mirusiojo kojūgalyje žirgo aprangos reikmenų (antkaklė, kamanų sagtis, žąslai).

³ Preliminarinėse informacijose apie Bikavėnų ir Žasino kapinyių kasinėjimus rašoma, kad mūsų minimuose kapuose (Bikavėnai k. Nr. 260, Žasinas k. Nr. 83) buvęs palaidotas visas žirgas (Tautavičienė B., 1970, p. 80; Vaitkunskienė L., 1978, p. 185). Ši mintis, ypač kalbant apie Bikavėnus, rado atgarsį ir kitų autorių darbuose (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1971a, p. 8–9). Tačiau jau iš pat pradžių kilo klausimas, kodėl aptikta tik žirgo kaukolė ir kojų dalys. Juk, pvz., Žasino k. Nr. 83 kitos jo skeleto dalys negalėjo nei sunykti, nei sudulėti, nes žmogaus griaučiai gana gerai išlikę. Klausimas tuomet liko neišspręstas, nes, skelbiant trumpas ataskaitas, nebuvo spėta kasinėjimų medžiagos nei apdoroti, nei išnagrinėti. Matyt, buvo iš akių išleista tai, kad Lietuvoje, kaip ir kituose Europos kraštuose, auką nebūtina! privalo sudaryti vien žirgo galva, kad gali būti ir kitos jo kūno dalys (kojos, oda). Skubotam sprendimui lemiamos įtakos turėjo ir tai, kad viename Bikavėnų kape (Nr. 210) iš tikrųjų buvo atkasti žirgo griaučiai su visa jo apranga — kamanomis, balnu, antkakle, apyuodegiu.

Mirusiesiems įdėta ginklų, raitelio ir žirgo aprangos daiktų (6 lent.). Iš ginklų dažniau pasitaikė 1 ar 2 ietys, kurių viršūnės buvo ties mirusiojo galva. Dviem vyrams įdėta po kalaviją (k. Nr. 86, 111) (pav. 4:2). Kai kurie peiliai aiškiai buvę puošniose žalvariu dengtose makštyse, prikabintose prie mirusiojo šono. Ne viuose kapuose yra pentinų. Iš žirgo aprangos dažniausiai į kapus dėtos kamanos. Geriau išlikusios tik pavienės jų dalys — žąslai, sagtys, rečiau pasitaiko pakabučių ar dirželių apkalų fragmentų. Paprastai kamanos būna prie kojų, tačiau pasitaiko ir priešingame kapo gale (k. Nr. 33, 36, 260) ar net drauge su žirgo dantimis (k. Nr. 15), kas liudytų, kad jos būdavo dedamos ir prie žirgo galvos, o kartais jomis galva būdavo ir apmauta. Antkaklių kartais būna prie galvos, kartais priešingai — prie kojų, drauge su kamanomis (k. Nr. 209); retai čia pasitaiko ir 2 balno kilpos. Galimas daiktas, kape Nr. 144 buvo įdėtas visas balnas, nes prie kilpų rastos kelios geležinės sagtys, kurių vienos, matyt, priklausė balno diržams, o kitos — kamanoms.

Vyrų drabužius puošė 1–2 segės, prie kurių dažnai pasitaikė prikabinti gintariniai amuletai — 1 ar 2 karoliukai. Ant rankų buvo 1 ar 2 apyrankės, 1–4 įvijiniai žiedai, ant kaklo — kartais antkaklė.

Dar 14 kapų (Nr. 11, 18, 52, 56, 76, 93, 133, 140, 171, 172, 226, 232, 253, 255) taip pat buvo raitelio ir žirgo aprangos daiktų: pentinų, žąslų, antkaklių. Tuo jie artimi ką tik nagrinėtiems vyrų kapams su žirgų aukomis. Tačiau juose nerasta ritualinių žirgo dalių. O jų galėjo būti. Taip manyti leidžia tai, kad visi išvardyti kapai yra suardyti, juose išlikusi tik dalis įkapių. Be to, kasinėjant kapinyną įvairiose perkasų vietose, nevienodame gylyje aptikta žirgo dantų, žandikaulių fragmentų, t. y. kaukolių liekanų. Jų pėdsakų atidengta ir virš kapų, visiškai neturinčių ryšio su žirgų aukojimo apeiga. Pvz., virš moterų kapų (Nr. 148, 168) ariamame sluoksnyje aptikta žirgo kaukolės liekanų, kuriuos čia pateko iš kitų suardytų kapų. Beje, tarp atsitiktinių radinių iš suardytų kapų yra ir ie-

7 LENTELE

Paragaudis											Pastabos		
Kapo Nr.	Žirgo kaukolė	Kalavijai	Kalavijų makštų antgaliai	Ietigaliai	Peliliai	Pentinai	Diržai	Geriamieji ragai	Kamanos (žąslai, sagtys, pakabučiai)	Balno kilpos		Antkaklės	
1	+	—	—	—	—	1	—	1	+	—	—	suardytas	
13	+	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—		
19	+	—	—	2	1	—	—	—	—	—	1		„
31	+	—	—	2	1	1	1	1	+	—	—		„
56	+	1	—	2	—	1	1	1	+	—	1		„
65	+	—	—	2	1	—	1	—	—	—	—		„
66	+	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—		„
70	+	—	—	—	—	1	—	—	+	—	1		„
71	+	—	—	1	—	1	1	—	+	—	—		„

tigalių, žąslų, pentinų bei kitų dirbinių, susijusių su žirgo ir raitelio apranga. Suprantama, kad kai kurie jų galėjo priklausyti ir suardytiems žmonių kapams su žirgų aukomis.

Visiškai naujas reiškinys, iki šiol nepastebėtas nė viename tyrinėtame Jūros, Akmenos, Lokystos baseino žemaičių kapinyne, buvo pastebėtas Bikavėnų kape Nr. 210. Čia kairėje mirusiojo pusėje aptiktas žirgo skeletas, tiksliau — jo liekanos: kaukolė, besiremianti snukiu į smarkiai sulenktas priekines kojas, sprando nareliai, petikauliai, taip pat užpakalinių kojų kaulai⁴. Ant jų bei šalia buvo įvairių dirbinių, rodančių, kad paaukotas žirgas buvo užkastas su visa apranga. Antai ant kaukolės liekanų esantys geležiniai apkaliukai, žalvarinės plokštelės, vinutės pūstomis galvutėmis, žvangučiai bei tarp dantų išlikę žąslai su pavadžių grandimis akivaizdžiai liudija, jog žirgas buvo apmautas kamanomis ir pažabotas. Prie kojų kaulų, petikaulio rasti diržų skirstikliai ir apkalai yra kitų aprangos detalių pėdsakai. Matyt, žirgas buvo pabalnotas, nes ties nugarkauliu aptiktos ir abi

⁴ Tyrinėtojų nuomone, šis radinys atspindi paprotį, atėjusį iš kaimyninės Nemuno deltos ir Kuršių marių pakrančių srities (Tautavičienė B., 1970, p. 80).

8 LENTELE

Žąsinas															Pastabos
Kapo Nr.	Žirgo kaukolė	Žirgo galūnės	Kalavijai	Kalavijų makštų antgaliai	Kovos kirviai	Ietigaliai	Peliliai	Pentinai	Diržai	Geriamieji ragai	Kamanos (žąslai, sagtys)	Balno kilpos	Antkaklės	Karčių įvija	
2	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	suardytas
8	+	—	—	—	—	1	1	1	—	—	+	—	—	—	—
12	+	—	—	1	1	2	1	1	1	—	+	—	1	—	dvigubas dviejų vyrų kapas
13	+	—	—	—	—	—	1	1	1	1	+	—	1	—	kapas
20	+	—	—	—	—	1	1	—	1	—	—	—	—	—	suardytas
24	+	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
31	+	—	—	—	—	2	1	1	—	—	+	—	—	—	—
35	+	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	dvigubas vyro ir moters kapas
40	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—	—	suardytas
47	+	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
56	+	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
59	+	—	—	1	1	2	—	1	—	—	+	—	—	—	—
82	+	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—
83	+	+	—	—	—	—	1	1	—	—	+	—	1	—	—
85	+	—	—	—	—	1	1	1	1	—	+	—	1	—	—
93	+	—	—	—	—	—	1	1	1	—	+	2	—	—	—
96	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
135	+	—	—	—	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—
136	+	—	—	—	—	2	—	1	—	—	+	—	—	—	suardytas vyro ir moters kapas
139	+	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	1	—	suardytas
146	+	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	degintinis
148B	+	—	—	2	—	1	—	1	—	—	+	2	—	1	trigubas sudegintų žmonių kapas
148C	+	—	—	—	—	5	2	1	—	—	+	2	1	1	kapas
150	+	—	—	—	—	2	1	1	—	—	+	—	—	—	suardytas
153	+	—	—	—	—	—	—	1	1	—	+	2	—	—	—
155	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—	—	—
158	+	—	—	—	—	2	1	—	—	—	+	—	—	—	—
163	+	—	—	—	—	—	1	—	—	—	+	2	1	1	—
164	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—	—	—
168	+	—	—	—	—	—	1	—	1	—	+	—	—	—	—
172	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—	—	—
187	+	—	—	—	—	1	1	—	1	—	—	—	1	—	degintinis
193	+	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	suardytas
199	+	—	—	—	—	—	1	1	—	—	+	—	1	—	—
203	+	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

balno kilpos bei 2 sagtys prie kiekvienos. Toliau nuo užpakalinių kojų dar buvo apyuodegis — žalvarinė 12 apvijų įvija su ašutų žymėmis.

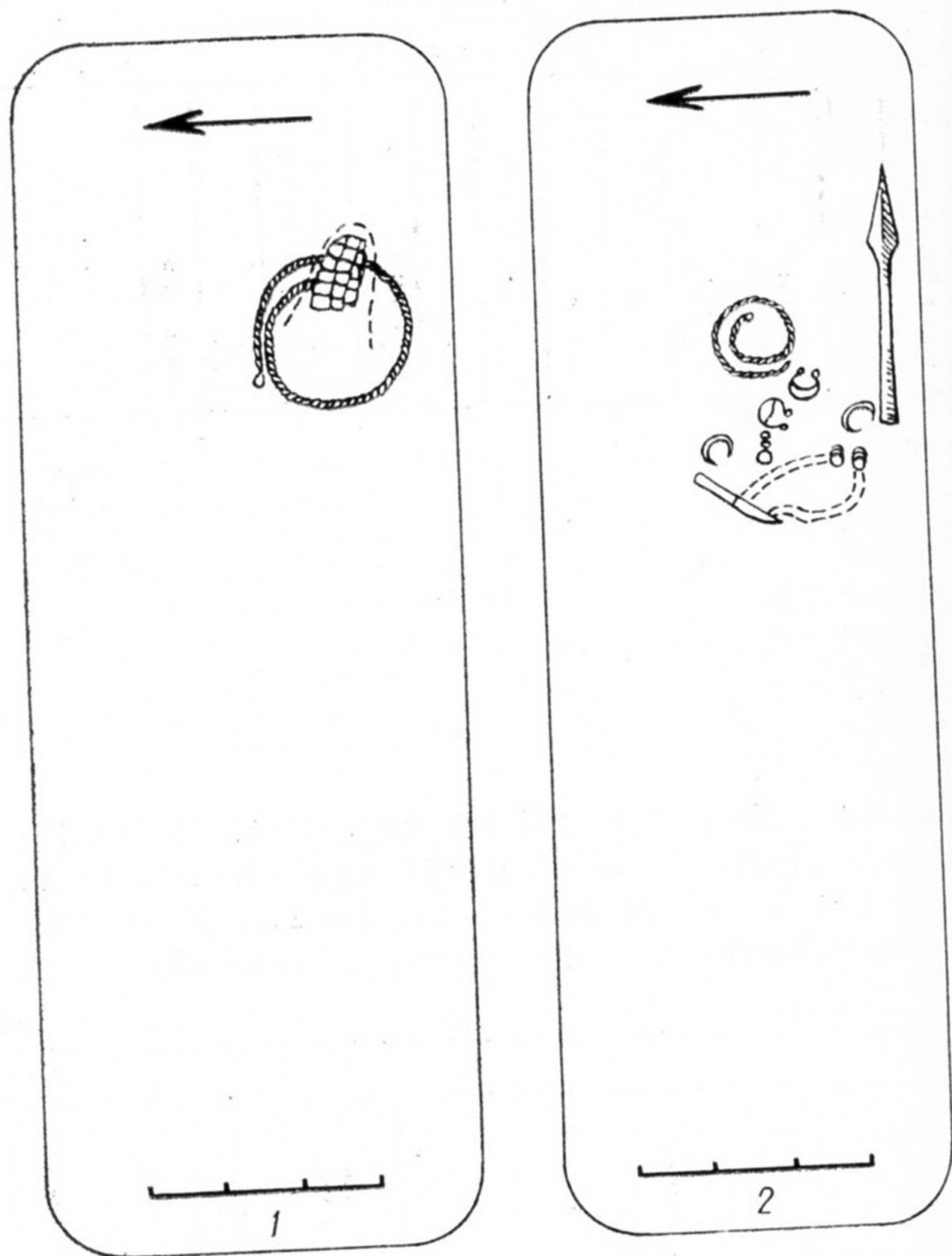
Puošnūs ir vyro drabužiai. Galvą dengė kepuraitė, kurios išlikusi tik pakraštį dabinusi juosta. Ji sudaryta iš plonų vytų vielučių ir keletu žalvarinių klevo sėklos formos pakabučių. Drabužiai, matyt, buvo sujuosti diržu, nes dešinėje mirusiojo pusėje peilis yra tokioje padėtyje, tarsi būtų prikabintas. Kartu su juo — mažas galastuvėlis. Apavo aulų priešakinės dalys puoštotos aplikacijomis — žalvarine vielute išsiuvinėtomis kilputėmis. Kairėje mirusiojo pusėje ties apavo liekanomis buvo žalvarinis kalavijo makštų antgalis, o kojūgalyje — pentinas. Aprangą papildė papuošalai — apyrankė gyvuliniais galais, įvijinis žiedas.

Paragaudis, Silalės raj. 1972—1973 m. buvo atidengti 77 IX—XII a. kapai (Valatka V., 1974, p. 74—77; Валатка В., 1974, с. 387; Valatka V., 1974a). Tyrinėtojai išaiškino, kad 9 vyrų kapuose ant karsto padėta po žirgo galvą. Jos rastos 10—25 cm ar net 40 cm aukščiau mirusiojo galvos. Prie kai kurių aptikta po 1 ar 2 žalvarines įvijas — žiedus (7 lent.).

Visi 9 kapai yra daugiau ar mažiau suardyti. Tačiau išlikusios įkapės liudija, kad juose buvo palaidoti bendruomenės turtingieji. Jiems įdėta dažniausiai po 2 ietigalius, o vienam — net kalavijas (k. Nr. 56). Drabužiai sujuosti puošniais žalvariu kaustytais diržais, papuošti žalvario papuošalais. Prie apavo pritaisyti pentinai. Iš žirgo aprangos kapuose buvo antkaklių, kamanų su žąslais, balno kilpų.

Panašių įkapių aptikta ir 6 suardytuose vyrų kapuose (Nr. 6, 12, 17, 25, 27, 57). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad kai kuriuose jų (Nr. 57) pasitaikė pavienių stambių kaulų, nepriklausančių žmogaus skeletui. Gal tai žirgo auka? Minėtuose kapuose galėjo jų būti. Šitai liudytų ir tai, jog kasinėjant įvairiose kapinyno dalyse (kv. 5, 145) buvo rasta žirgo galvų, greičiausiai patekusių ten iš suardytų kapų. Tatoi verčia suabejoti ir teiginiu, kad žirgo galva buvo rasta 7—10 metų mergaitės kape Nr. 61 (Valatka V., 1974, p. 75). Mat kasinėjant kitus to paties laikotarpio kapinynus, šiame žemaičių regione buvo atvejų, kai iš tiesų virš moterų kapų pasitaikė žirgo kaukolės liekanų. Tačiau iš ataskaitų matyti, kad jos ten pateko iš kitų suardytų kapų (Bikavėnai k. Nr. 148, 168; Žąsinas k. Nr. 90). Ar tik nebus žirgo galva, ariant žemę, atsitiktinai nutempta ir į mergaitės kapą Paragaudyje?

Žąsinas, Silalės raj. 1976—1979 m. atidengti 203 X—XII a. kapai (Vaitkunskienė L., 1976—1978; 1978, p. 182—190; 1978a, p. 23—35; Вайткунскене Л., 1979, с. 451; Вайткунскене Л.,

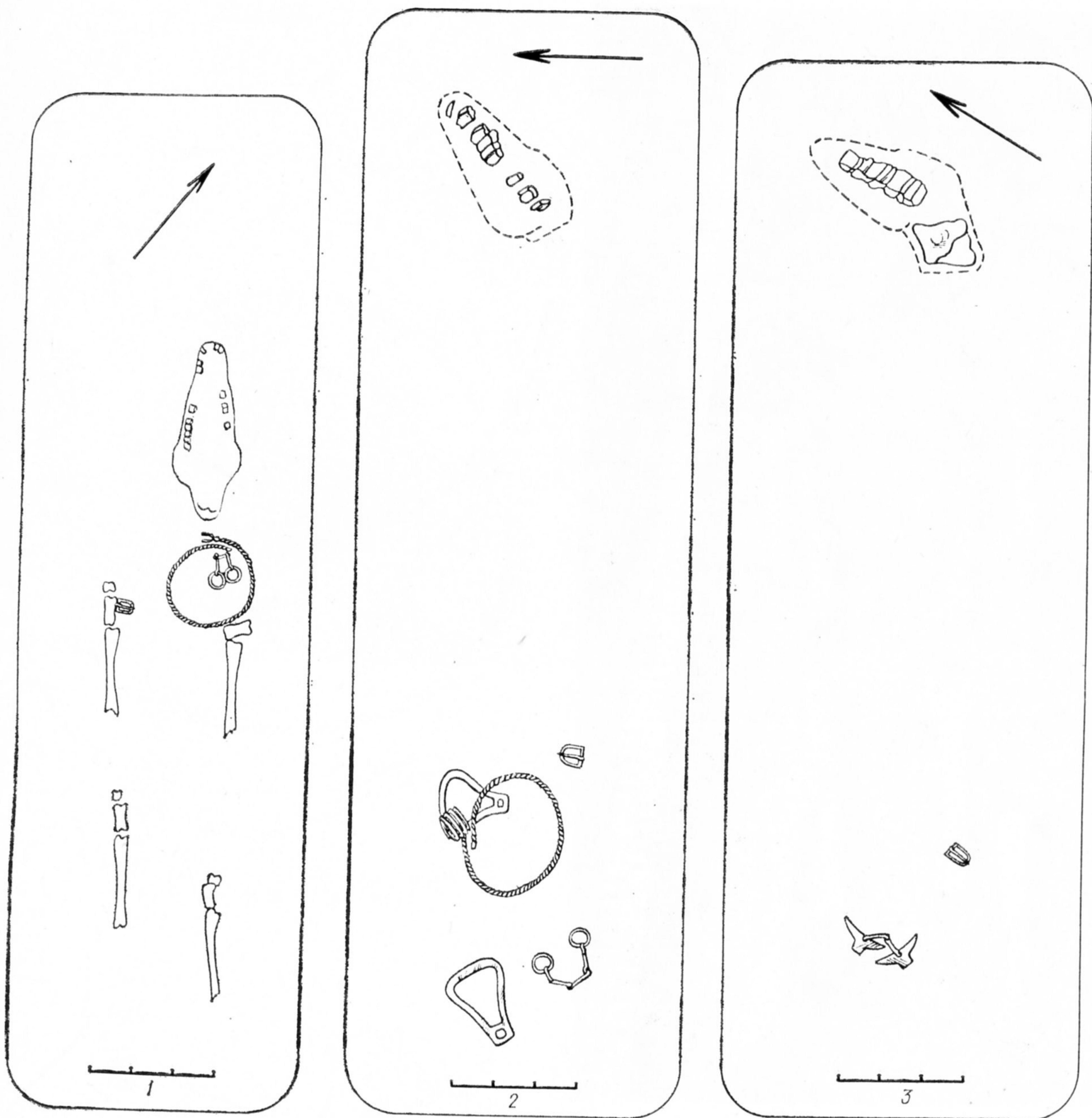

6 pav. Vaiko k. Nr. 187: 1 — žirgo kaukolės liekanos ir antkaklė, rasti ant karsto, 2 — karste buvusios įkapės; Žąsinas

Казакявичюс В., 1977, с. 422; 1978, с. 430—431). 33 vyrų ir viename vaiko kape (Nr. 187) aptikta po žirgo kaukolę, o vyro kape Nr. 83 — kaukolė ir žirgo 4 kojų apatinės dalys be kanojų (8 lent.). Paaukoto žirgo ritualinių dalių buvo ne tik griautiniuose, bet ir 4 sudegintų žmonių kapuose (Nr. 146, 148B, 148C, 172).

Žirgų kaukolės randamos dažniausiai 20—30 cm, o kartais ir 10—15 cm ar net 45 cm aukščiau mirusiojo galvos ar krūtinės. Dvigubuose vyrų kapuose žirgų galvos dėtos dvejopai: griautiniuose — galvūgalyje (k. Nr. 12, 13), o degintiniuose — priešpriešiais, t. y. viena galva viename kapo duobės gale virš vieno mirusiojo, o kita — kitame gale, taip pat virš kito mirusiojo palaikų (k. Nr. 148B, 148C). Gerai išlikusių kapų (ir griautinių, ir degintinių) medžiaga leidžia tvirtinti, kad žirgo galva buvo dedama ant karsto. Mat kaukolės apačioje būna išlikusių karsto dangčio liekanų (k. Nr. 146, 148C, 187). Kaip paprastai galva pakreipta snukiu žmogaus laidojimo kryptimi. Prie jos pasitaiko įvijinis žiedas (k. Nr. 96), žalvarinė grandelė (k. Nr. 172).

Vaiko kape Nr. 187 ant karsto buvo kumeliuko kaukolė kartu su antkakle nulaužtu galu

7 pav. Žirgų aukos ir aprangos reikmenys, rasti ant karsto griautiniuose ir degintiniuose vyrų kapuose: 1 — k. Nr. 83, 2 — k. Nr. 163, 3 — k. Nr. 172; Žašinas

(pav. 6 : 1). Nuėmus šiuos radinius ir pašalinus karsto dangčio liekanas, aptikti berniuko palikai su įkapėmis: antkakle, segėmis, apyrankėmis, žiedais, 2 amuletais — gintariniais karoliukais ir prie jų prikabintu žvangučiu, ietimi, prie diržo pritvirtintu peiliu (pav. 6 : 2). Paaiškėjo, kad abi antkaklės sudarė vieną įvijinę vytinę antkaklę su daugiakampėmis buoželėmis galuose, perlaužtą į 2 dalis. Taigi viena jų puošė žirgą, kita — jo savininką berniuką.

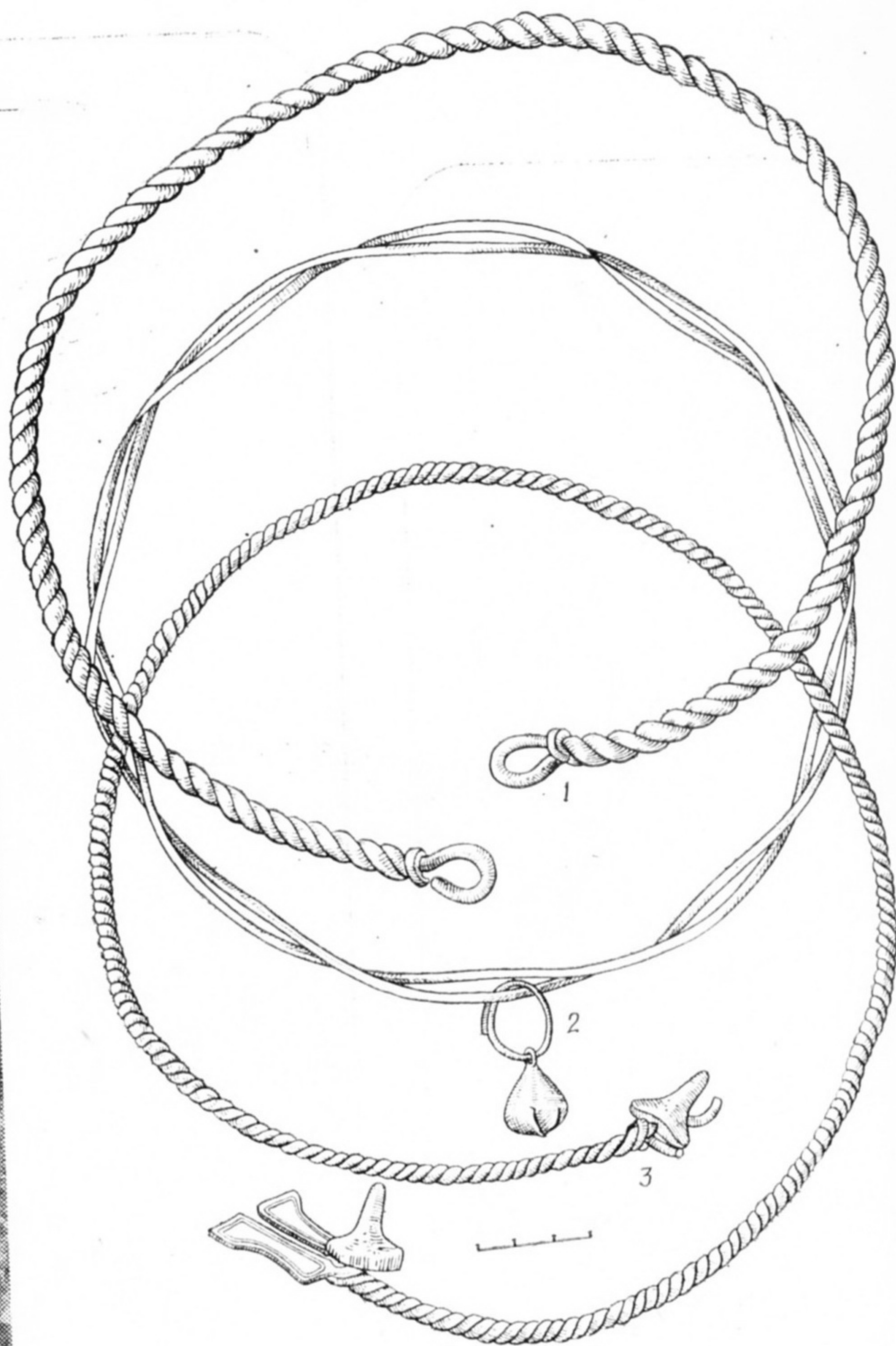
Kape Nr. 83 ant karsto padėta ne tik žirgo galva, bet ir anatominė tvarka paguldytos 4 kojų apatinės dalys be kanopų (pav. 4 : 1). Tarp priekinių kojų kaulų ir kaukolės aptikta žirgo antkaklė kūginiais galais ir kamanos, kurių išlikusi sagtis, žąslai ir kryžmai supinto odinio dirželio fragmentas (pav. 7 : 1). Taigi artima paralelė minėtam Bikavėnų kapui Nr. 260. Skirtumas tas, kad Žašine visi radiniai buvo ant karsto. Šiam sunykus, žirgo dalys ir apranga

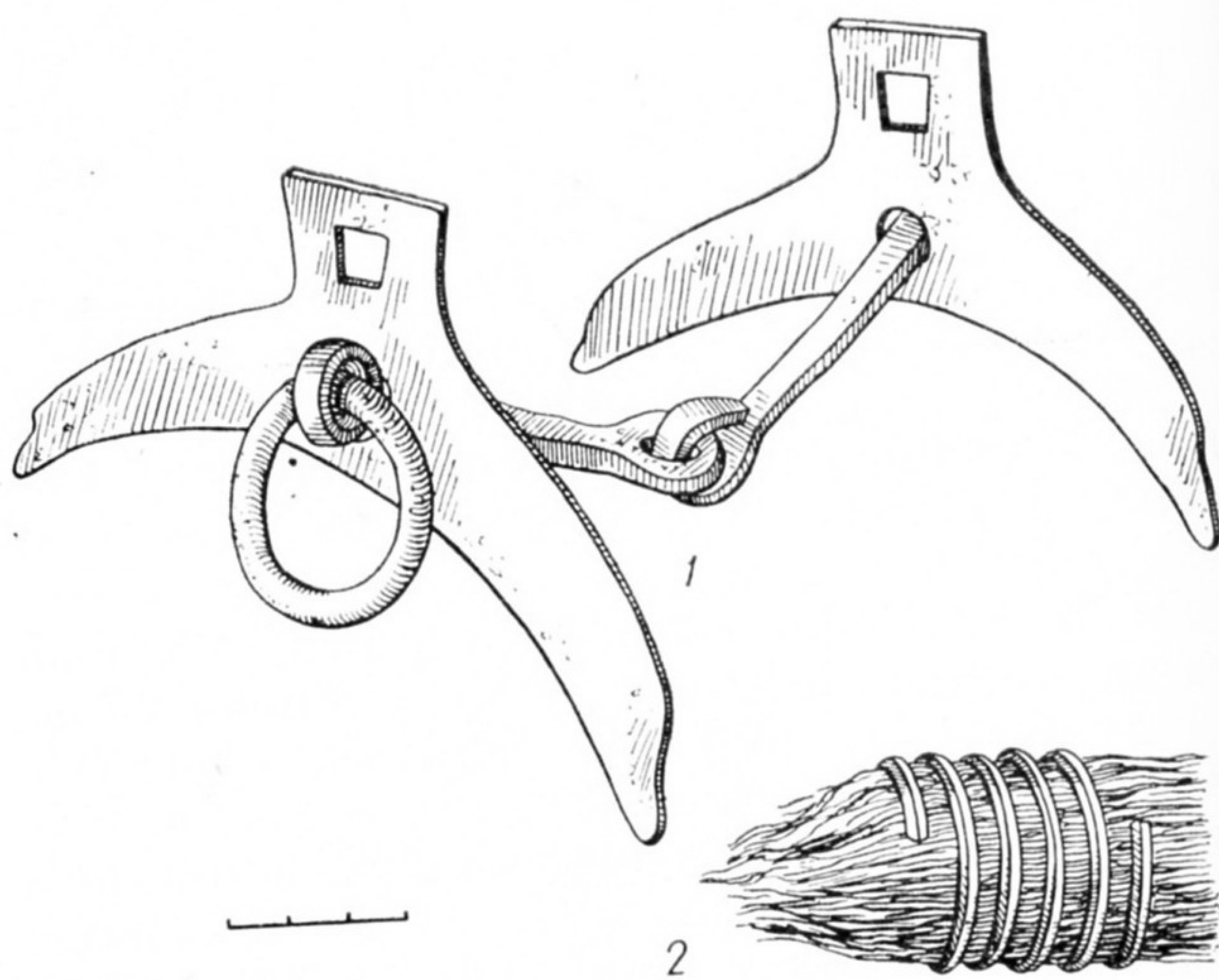
8 pav. Žirgo auka vyro kape Nr. 83 in situ; Žąsinas

sukrito ant gana gerai išlikusių žmogaus griaučių: žirgo kaukolė slėgė sudėtas ant krūtinės žmogaus rankas, o kojų kaulai atsidūrė išilgai žmogaus šlaunikaulių ir blauzdikaulių abipus jų (pav. 4 : 1; 8).

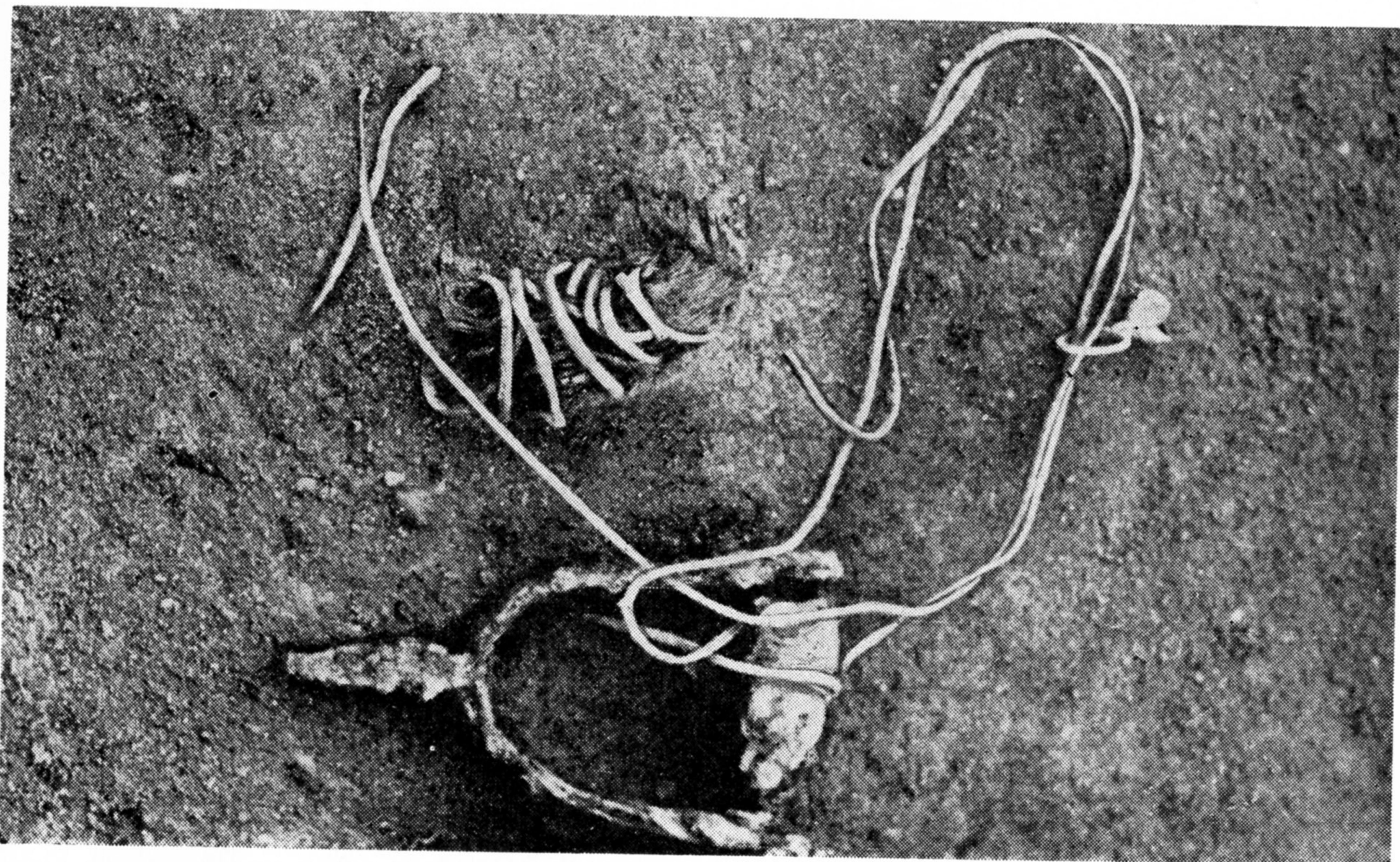
Kituose kapuose, kur žirgo auką sudarė vien tik galva, įvairūs žirgo aprangos daiktai būna sudėti prie mirusiojo kojų (pav. 7 : 2, 3). Ten, kur karstas geriau išlikęs, akivaizdu, kad tokie dirbiniai gulėjo ant karsto. Pvz., k. Nr. 151B po žirgo aprangos reikmenimis aptikta aiškių medienos pėdsakų — karsto dangčio liekanų. Visa

9 pav. Žirgų antkaklės: 1 — iš k. Nr. 85, 2 — iš k. Nr. 148C, 3 — iš k. Nr. 83; Žąsinas

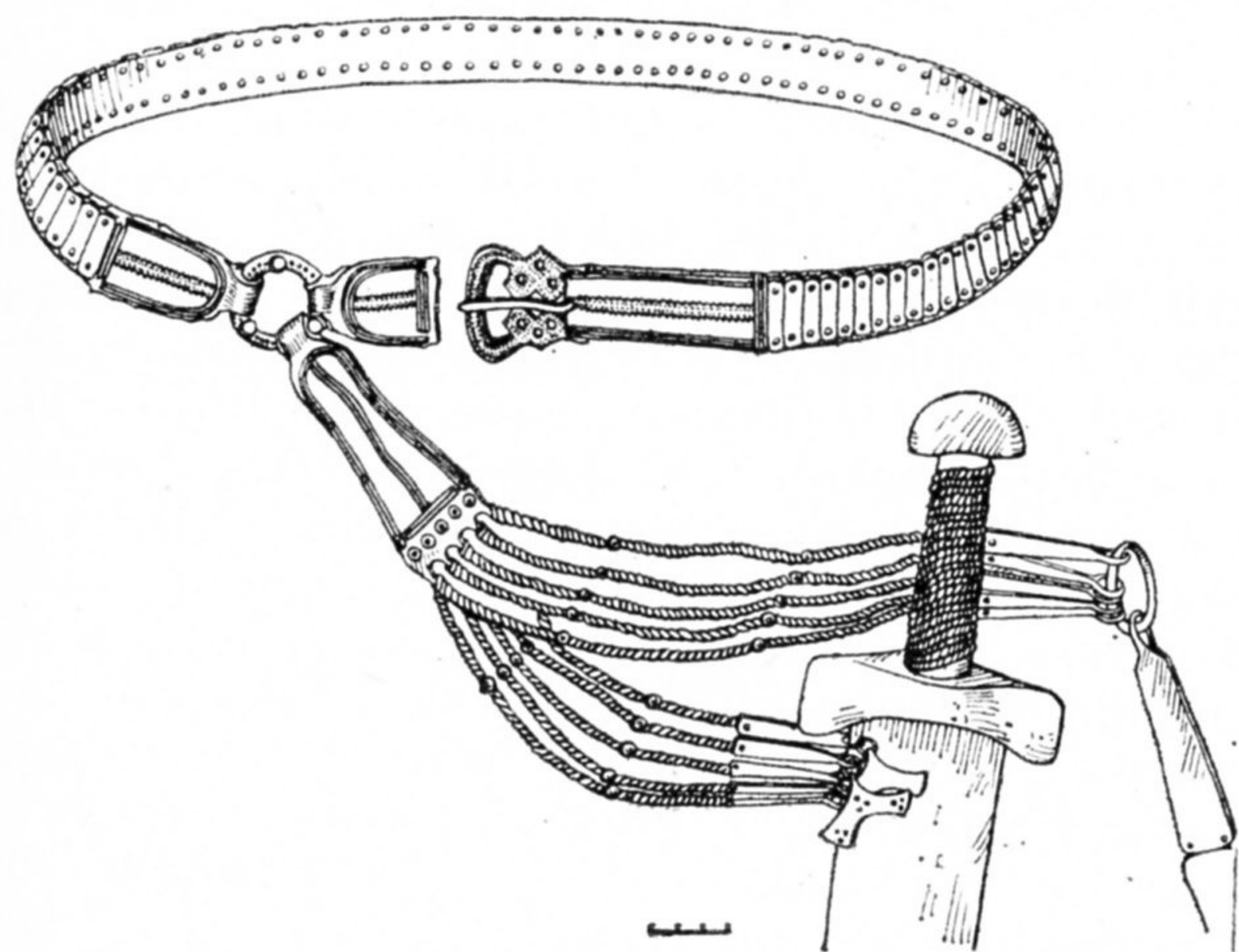

10 pav. Žirgo aprangos reikmenys: 1 — žąslai iš k. Nr. 172, 2 — žalvarinė įvija su karčių sruoga iš k. Nr. 148C; Žąsinas

11 pav. Apeiginė kaklo juosta su skambalėliu, pentinas ir karčių sruoga su žalvarine švija degintiniame vyro k. Nr. 148C in situ; Žašinas

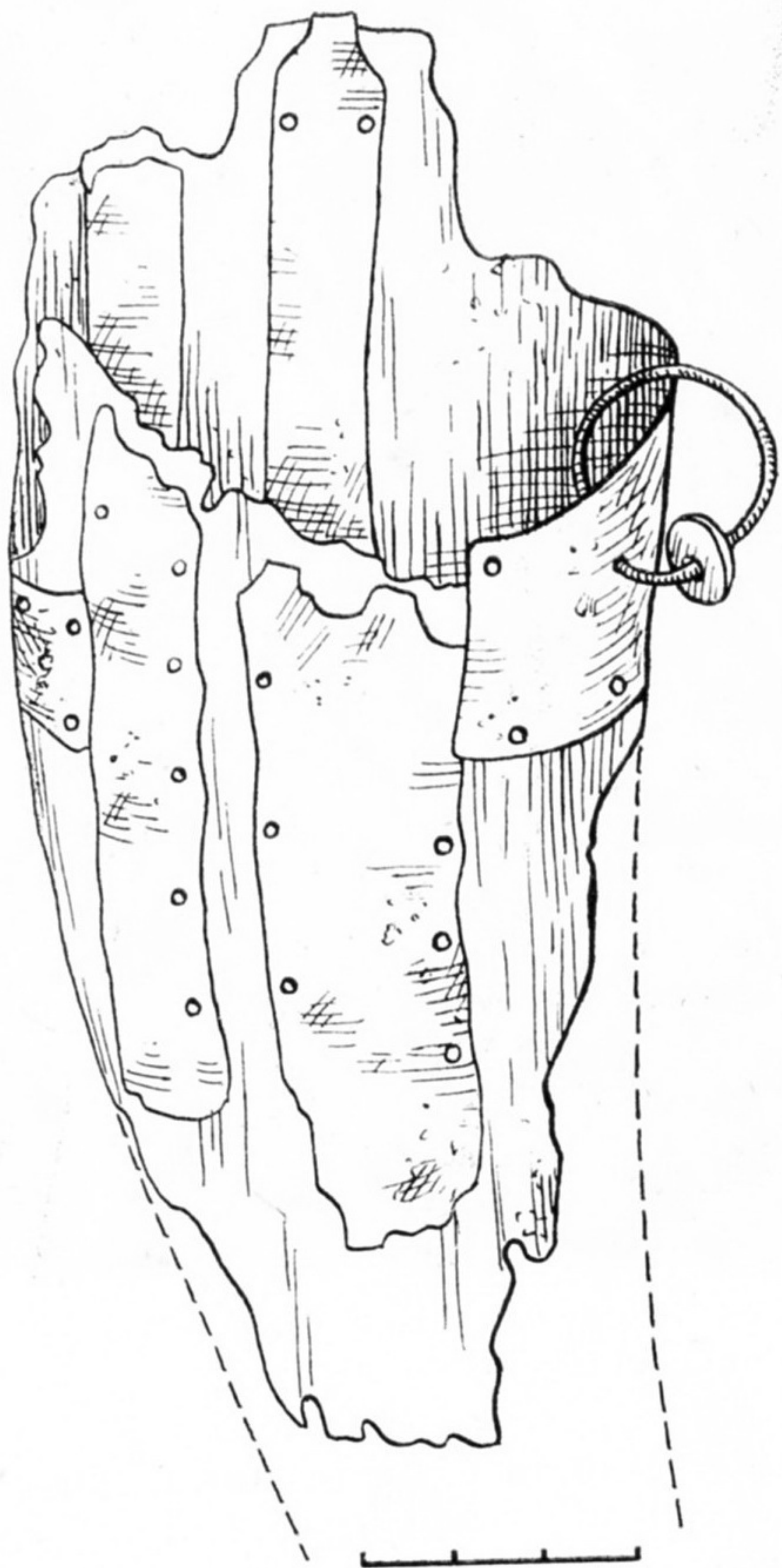
tai nuvalius, atsidengė žmogaus blauzdikauliai su žalvariu papuošto apavo aulų liekanomis. Šias nuėmus, pasirodė karsto dugnas. Kape Nr. 85 žirgo antkaklę, esančią virš mirusiojo kojų, skyrė medienos sluoksnis, t. y. karsto dangtis. Aiškių jo liekanų rasta po žirgo antkakle ir vaiko kape Nr. 187. Kitur antkaklės dažnai būna vertikaliaje padėtyje, tarsi nuslydusios nuo karsto, neretai deformuotos. Iš žirgo

12 pav. Žalvariu ir sidabru puoštas diržas; Žašinas k. Nr. 12

aprangos daugiausia rasta kamanų, kurių išliko žąslai (pav. 10:1), sagtys, dirželių dalys. Bet aptinkama ir antkaklių (pav. 9), balno kilpų. Pastarąsias, matyt, kartais įdėdavo ir su visais diržais, o gal net su balnu. Pvz., kape Nr. 93 prie balno kilpų pastebėti diržų juostų, papuoštų alavo vinutėmis, pėdsakai. Būta papročio įdėti ir žirgo karčių sruogą, nupjautą kartu su žalvarine švija, kartais dar apipinta spalvota juoste (k. Nr. 148B, 148C, 163) (pav. 10:2; 11).

Mirusieji palaidoti su ginklais ir raiteliui būdingais daiktais (8 lent.). Kapuose dažniausiai randama po 2, rečiau po 1, o kartais 3 ar net 5 ietigalius. Pasitaiko ir kovos kirvių. Prie diržo, apkaustyto žalvariu ir sidabru (pav. 12), neretai turinčio puošnų žalvarinį kutą, į kurį dar prisegta sidabrinių vinučių, būna prikabinatas peilis žalvariu kaustytose kartais pasidabruotose makštyse. Retkarčiais peilis padėtas ir prie ietigalių (k. Nr. 8, 35). 4 vyrai palaidoti su kalavijais. Vieni jų buvo puošniose makštyse su ažūriniais žalvariniais antgaliais (k. Nr. 12, 59), kiti nuogais ašmenimis padėti ant mirusiojo krūtinės (k. Nr. 203), o viename sudeginto vyro kape (Nr. 148B) abipus karsto į žemę įsmeigta po kalaviją. Yra atvejų, kai kape prie mirusiojo kojų būna vien tik kalavijo makštų žalvarinis antgalis (k. Nr. 163). Gal tai reikštų, kad čia buvo ir visos makštys, tik jos sunyko.

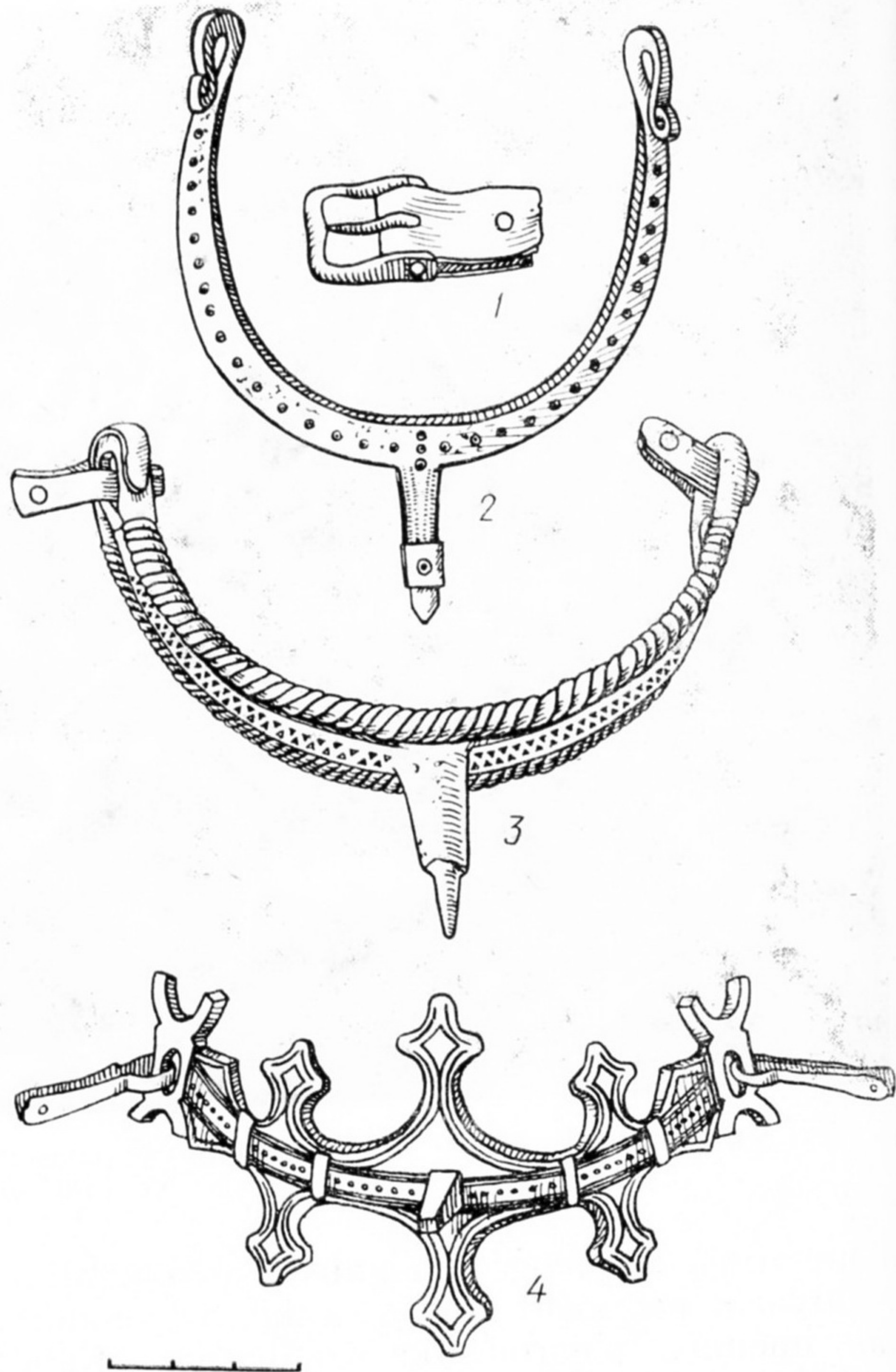

13 pav. Sidabruotu žalvariu puoštas geriamasis ragas; Žašinas k. Nr. 82

Retokai aptinkama geriamųjų ragų. Vieno rago žalvariniai apkalai buvo pasidabruoti, o prie apkalų prikabintas kaulinis nerūpestingai apipjaustytas karolis-amuletas (k. Nr. 82) (pav. 13). Dažnai pasitaiko pentinų, kurie kartais būna dailiai padaryti, ornamentuoti (pav. 14).

Puošnios ir kai kurios mirusiųjų drabužių dalys. Pvz., audeklinių kepuraičių pakraščiai, kaip ir Bikavėnuose, apjuosti žalvarinėmis grandinėlėmis, rečiau — gražiai iš vielučių supinta juostele, apavo aulai būdavo su aplikacijomis, padabintomis siauromis žalvarinėmis juostelėmis. Žalvarinių papuošalų komplektą sudarė antkaklė, 2, rečiau 3 segės, dažnai 2, kartais net 5 apyrankės, keletas (iki 7) žiedų. Prie segių dažnai būna po 1 ar 2 gintaro karoliukus, prie kurių kartais prikabintas dar žalvarinis rutulio formos žvangutis (Nr. 187).

Panašiais drabužiais, papuošalais, raitelio ir žirgo aprangos reikmenimis bei brangiomis įkarpėmis išsiskiria dar 5 kapai (Nr. 34, 72, 151B, 153, 182). Visi jie jau buvo suardyti, ir geriau

14 pav. Žalvariniai pentinai ir jų dirželių sagtelė: 1, 3 — iš k. Nr. 72, 2 — iš k. Nr. 153, 4 — iš k. Nr. 64; Žašinas

išsilaikęs tik kapo kojūgalis. Pvz., kape Nr. 182 buvo išlikę kamanos, žirgo karčių įvija, apavo dalys su aplikacijomis, pentinas, puošnus diržas ir kovos peilis žalvariu kaustytose makštyse. Kape Nr. 34 mirusiojo kojūgalyje buvo žirgo antkaklė, kamanos, pentinas, galvūgalyje — 2 ietigaliai, kapo centre — puošnus diržas su žalvariniu kutu ir peilis. O kape Nr. 153 mirusysis palaidotas su kepurėle, papuošta iš žalvarinių vielučių supinta juostele, kape Nr. 151B — ant blauzdikaulių išlikusios apavo aulų aplikacijos su žalvario apkalėliais. Todėl, galimas daiktas, galvūgalyje buvusi žirgo kaukolė sunaikinta žmonių, ardant kapinyną. Pvz., kape Nr. 151B ji galėjo būti išmesta, kasant duobę čia vėliau laidojamai moteriai, ir pan. Juk, kasinėjant kapinyną, įvairiose perkasose buvo aptinkama pavienių žirgo dantų, žandikaulių dalių. Žirgo kaukolės liekanų aptikta ir virš moters kapo Nr. 90. Jos buvo ariamame žemės sluoksnyje, aiškiai plūgo atvilktos iš kito kapo, analogiškai kaip Bikavėnuose (k. Nr. 148, 168).

Šaltinių interpretacija

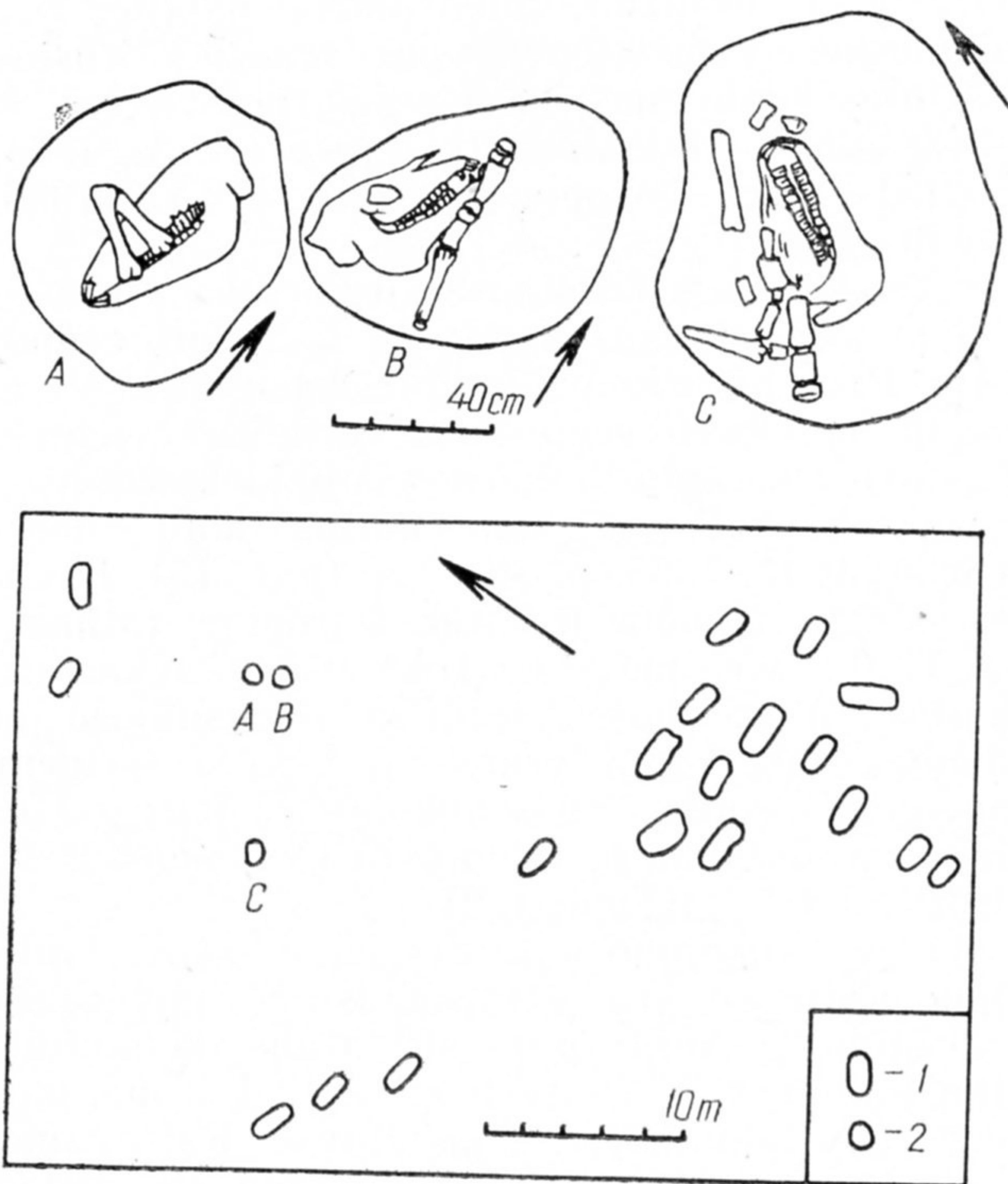
1. Apžvelgti archeologiniai šaltiniai rodo, kad vakarų Lietuvos VII—XII a. laidojimo paminkluose aptinkama paaukoto žirgo ritualinių kūno dalių (kraujo auka), įdėtų į vyrų, berniukų kapus. Beveik visada šią auką sudaro žirgo galva, nukirsta nuo paaukoto gyvulio kūno ir padėta kape virš mirusiojo ar šalia jo dažniausiai galvūgalyje ar krūtinės srityje. Tik retai kada būna ir kitų žirgo dalių — kojų. Šiuo metu žinomi tik 2 kapai, kur šalia mirusiojo (Bikavėnai) ar ant karsto (Žąsinas) anatominė tvarka buvo išdėliota 4 gyvulio kojos ir galva. Neaiški žirgo aukos situacija Upynoje kape Nr. 7 (galva ir kojos kaulas) bei Bikavėnuose kape Nr. 209 (kojos kaulas).

Aprašytas reiškinys būdingas ir kitoms baltų gentims. Pvz., kasinėjant prūsų laidojimo paminklus Klincovkoje, Zelionogradsko raj., Kaliningrado sr. X—XII a. degintiniuose žmonių kapuose aptinkama ritualinių žirgo kūno dalių (Кулаков В. И., 1978, c. 18—20; 1979, c. 19—20; 1980, c. 87—92). Čia auka (galva, kojų apatinės dalys, kartais dar ir oda) būna padėta pačiame kapo duobės dugne, o virš jos — vyro palaikai, įkapės. Kapo inventoriui ypač būdingi raitelio ir žirgo aprangos reikmenys, ginklai. Analogiškų ritualinių žirgo kūno dalių žinoma ir kituose I tūkstantmečio prūsų kapinyuose bei jotvingių laidojimo paminkluose (Jaskanis J., 1966, p. 29—65; 1968, p. 77—109). Kai kuriuose iš jų pasitaiko kapų, kur būna įdėta vien žirgo galūnių kaulai, panašiai kaip Bikavėnų kape Nr. 209 (Jaskanis J., 1966, pav. 3).

Apskritai mokslininkai, tyrinėję V—XI a. laidojimo paminklus didžiulėje Vakarų, Vidurio, Šiaurės, Rytų Europos teritorijoje, kur gyveno germanai, slavai, finai-ugrai ir kitos gentys, pažymi, kad žmonių kapuose gana dažnai yra aptinkama auka, kurią sudaro dažniausiai žirgo galva ir galūnės. Tačiau pasitaikė ir vien kaukolių, vien kojų kaulų, o kartais tik žandikaulio dalis ar dantys.

Sprendžiant iš M. Miulerio-Vilės (M. Müller-Wille) sudarytų žemėlapių, žirgų aukos Vakarų ir Vidurio Europoje minėtu laikotarpiu paplitusios tarp Elbės rytuose ir Senos vakaruose, tarp Dunojaus, Reino aukštupių baseino pietuose ir Jutlandijos pusiasalio bei Anglijos šiaurėje (Müller-Wille M., 1972, pav. 7, 29, 50). Čia, kaip ir baltų kraštuose, užfiksuota būdinga ypatybė — kartu su žirgo auka žmogaus kape būna ir žirgo bei raitelio aprangos daiktų, ginklų.

Žirgų aukos ypač būdingos vengrų laidojimo paminklams (Балинт Ч., 1972, c. 176—188). Pvz., iki 1972 m. 2500 ištirtų žmonių kapų, priklausančių IX—X a., 400-uose iš jų buvo žirgo

15 pav. Žirgų aukos ir jų vieta kapinyne: 1 — žmonių kapai, 2 — duobės su žirgų aukomis (pagal B. Šmitą)

auka — galva ir 4 kojos. Ritualinės dalys, esančios duobėje šalia mirusiojo, būna sudėtos kartais vienoje krūvoje arba suguldytos anatominė tvarka ar išdėliotos pusračiu ar pan. Mirusiesiems įdėta kalavijų, kitų ginklų, žirgo ir raitelio aprangos daiktų, kartais puoštų brangiaisiais metalais (Bakay K., 1967, p. 105—173; Балнт Ч., 1972, рис. 1).

Aptariamųjų radinių iš I tūkstantmečio pabaigos ir II pradžios aptikta vakarinių slavų žemėse: Čekoslovakijoje, Lenkijoje (Rutkay A., 1975, p. 119—216; Rejholcova M., 1976, p. 191—234; Koperski A., Parczewski M., 1978, p. 213—230).

Skandinavų laidojimo paminkluose, kur gyvulių aukojimo pėdsakai aiškūs jau nuo I tūkstantmečio vidurio (Stenberger M., 1977, p. 392, 393), žmonių kapuose aptinkamos ritualinės žirgų ar kitų gyvulių dalys kartais būna sudėtos į metalinį indą. Jis apvyniotas paaukoto gyvulio oda, arba ji patiesta po indu (Лебедев Г. С., 1974, c. 155—187; Булкин В. А., 1975, c. 134—146; 1978, c. 163—169; Петрухин В. Я., 1976, c. 153—171).

Finų-ugrų kapinyuose, tyrinėtuose Ladogos ežero baseine, Pavolgyje, prie Kamos, žirgų aukos žmonių kapuose pradėtos užkasinti jau nuo III—IV a. (Худаков М. Г., 1933, c. 251—279; Архипов Г. А., 1978, c. 172—180; Седов В. В., 1979a, c. 75). Toks paprotys I tūkstantmečio pa-

baigoje—II pradžioje buvo plačiai paplitęs dar tolimesnėse žemėse, pvz., pas senosios Rusios pietinius kaimynus — pečenegus, poloviečius ir kitus stepių klajoklius (Плетнева С. А., 1958, c. 151—226; Федоров-Давыдов Г. А., 1966, c. 120—165).

Kai kuriuose kraštuose žirgo auka aptinkama ne tik žmogaus kape, bet ir atskiroje duobėje. Pvz., vidurio Vokietijoje, kasinėjant VI a. kapinyną Oberferšeno (Oberverschen) vietovėje, buvo atidengtos 3 duobės; iš jų kiekvienoje — žirgo kaukolė ir kai kurios kojų dalys (Schmidt B., 1965, p. 39—42) (pav. 15). Panašių atvejų žinoma ir kitur Europoje (Минаева Т. М., 1956, рис. 14). Tokias žirgų aukas, užkastas viršutiniuose kapinynų sluoksniuose ar duobėse tarp kapų, tyrinėtojai sieja su šermenių apeigomis, kada žirgas aukojamas, jau praėjus tam tikram laikui po laidotuvių (Халикова Е. А., 1972, c. 146—147, рис. 1, 2).

Žirgų aukojimo paprotys pagoniškose laidojimo apeigose yra užfiksuotas ir rašytiniuose šaltiniuose. Antai garsusis arabų keliautojas Ibn Fadlanas, X a. atvykęs į Rytų Europą, pats dalyvavo laidotuvėse ir jas aprašė. Kalbėdamas apie žirgų aukojimą, savo knygoje jis aiškiai pasako, kad nužudytų žirgų mėsa suvalgoma, paliekamos tik jų galvos, kojos, uodegos, oda. Šios dalys, pasak Ibn Fadlano, būdavo iškeliamos ant medinių įrenginių (Ковалевский А. П., 1956, c. 128, 144). Pastaroji užuomina sutampa su kai kurių tyrinėtojų mintimi, kad šalia mirusiojo į kapą galėjo būti dedama ir žirgo imitacija — jo iškamša. Ypač tai pasakytina apie tuos atvejus, kai žirgo kaukolė ir kojos būna išdėliotos anatomiškai tvarka, paskirstant ir aprangos elementus, t. y. žąslus prie snukio, balną ties iškamšos nugara ir pan. (Балинт Ч., 1972, c. 180, рис. 1:4). Tačiau tuo abejojama (Федоров-Давыдов Г. А., 1966, c. 129). Mat yra daug kapų, kur žirgo kojos ir galva guli krūvoje, yra kapų, kur randama tik kaukolė arba vien kojos. Apskritai archeologinėje literatūroje šiuo klausimu vieningos nuomonės nėra, nes kiekvienas tyrinėtojas remiasi konkrečiau regiono archeologine medžiaga.

Kai dėl Lietuvoje rastų 2 žmonių kapų su ritualinėmis žirgo kūno dalimis, išdėliotomis anatomiškai tvarka (Bikavėnai k. Nr. 260, Žąsinas k. Nr. 83), tai reikia pasakyti, kad šiuo metu neturime duomenų kalbėti apie žirgo iškamšą juose, juoba kad ir jo apranga (antkaklė, kamanos) čia buvo rasta vienoje krūvoje tarp kaukolės ir pirmųjų kojų kaulų (pav. 7:1).

Įdomu paminėti, kad etnografiniai stebėjimai Ibn Fadlano aprašytą paprotį Pavolgio, Kaukazo, Vidurinės Azijos, Sibiro tautose užfiksavo egzistavus iki pat XIX a. (Худаков М. Г., 1933, c. 251—279; Калоев Б. А., 1970, c. 36). Pvz.,

mariai net XX a. pradžioje aukojamą žirgą, lydimą muzikos, vedavo į šventą giraitę, kur jį pasitikdavo su degančiomis žvakėmis, duona ir varške (Худаков М. Г., 1933, табл. II:1). Nužudytą žirgo oda būdavo pakabinama ant medžio, kitur ją ištempdavo ant karties, kurią atremdavo į medį (Худаков М. Г., 1933, табл. II:2). Osetijoje žirgas su visa apranga bei asmeniniais šeiminingo ginklais būdavo vedamas laidotuvių procesijoje į kapines, kur šiai apeigai paskirtas žmogus, viena ranka laikydamas žirgą už kamanų, o kita — taurę su ritualiniu gėrimu, sakydavo tam tikrą kalbą (tekstų yra žinoma). Po to, nulašinus kelis lašus ant žirgo galvos bei ant mirusiojo, taurė būdavo sudaužoma į pirmosios dešinės žirgo kojos pasagą. 3 kartus aplink mirusįjį apvestą aukojamą gyvulį paleisdavo, prieš tai nupjovę jam ausį arba dalį karčių. Juos įmesdavo į kapą. Nuo to laiko aukotasis žirgas būdavo laikomas tik žirgo šešėliu (Калоев Б. А., 1970, c. 33—35). Etnografija pateikia daug detalių, atkuriančių įvairias žirgo aukojimo ceremonijas, matyt, su specifiniais niuansais kiekvieno krašto laidotuvių apeigose.

Iš archeologinės medžiagos turėjome progos matyti, kad žirgo aukojimą, susijusį su mirusiųjų laidojimo papročiais, I tūkstantmetyje ir II pradžioje praktikavo daugelis Europos pagoniškų bendruomenių. Jau vien didelė minėto reiškinio geografija bei platus chronologinis diapazonas pakankamai įtikina, kad kapų su žirgų aukomis negalima sieti nė su vienu kuriuo nors etnosu. Šiuo metu jau pakanka duomenų teigti, kad juose palaidoti žmonės priklausė tam tikram visuomenės sluoksniui bendruomenėje, nesvarbu, kuriame krašte ši bendruomenė gyveno. Tad kam Lietuvoje buvo dedama žirgo auka?

Pagal pagonišką sampratą, išruošdami mirusįjį į kitą (pomirtinį) gyvenimą dausose, artimieji jam sudėdavo į kapą tai, kas atitinka jo užsiėmimą bei visuomeninę padėtį. Tad kapo inventorių archeologui ir yra šaltinis, kuriuo remdamasis jis gali nustatyti mirusiojo socialinę padėtį bendruomenėje.

Esame jau minėję, kad VII—VIII a. žmonių kapuose su žirgų aukomis randama ne tik ginklų, bet ir raitelio bei žirgo aprangos reikmenų. 3 lentelėje pateikti suvestiniai duomenys lyg ir rodytų, kad Kaštaunalių VII—VIII a. kapinyne stokojama kamanų, pentinų. Toks vaizdas yra atsitiktinis, susidaręs, matyt, dėl to, kad Kaštaunaliuose kapai buvo suardyti. Juk, pvz., to paties laikotarpio Paežerio kapinyne žmonių kapuose su žirgų aukomis randama ir raitelio, ir žirgo aprangos elementų. Nesunku suvokti, kad žmogus, palaidotas su ietimis prie šono, plačiuoju kovos peiliu, prikabinu prie diržo, su pentinu, pritaisytu prie apavo, taip pat su reikmenimis žirgui pažaboti, buvo VII—VIII a. karys

raitelis. Jam mirus, buvo rengiamas laidotuvių ceremonias, kurio metu aukotas jo žirgas, įvyko ritualas: nukirsta žirgo galva buvo dedama į mirusiojo kapą. Matyt, kariai raiteliai tuo metu sudarė nedidelę bendruomenės dalį, nes, pvz., Kaštaunaliuose žmonių kapų su žirgų aukomis buvo 15%, Paežeryje — 11,2%.

A. Tautavičiaus straipsnyje „Taurapilio „kunigaikščio“ kapas“⁵ prieinama išvada, kad jau gerokai anksčiau, t. y. V—VI a. Lietuvoje kariai raiteliai sudarė tam tikrą bendruomenės dalį — vadų — „kunigaikščių“ — palydą. Jie laidoti laikantis iš dalies kitų tradicijų negu eiliniai bendruomenės nariai. Kaip matėme, tai būdinga ir laidojant VII—VIII a. karius raitelius. Šiuo laikotarpiu nuo eilinių žemdirbių juos skiria ne tik įkapių sudėtis, bet ir žirgo auka.

Žirgo auka randama tik diduomenės kapuose. Ypač akivaizdžiai tai atskleidžia mūsų aptartųjų IX—XII a. kapinynų — Bikavėnų, Gintališkės, Paragaudžio, Upynos, Žasino — archeologiniai duomenys. Jau vien tik paskelbta Žasino kapinyno medžiaga liudija, kad žirgo auka dedama į pačių kilmingųjų to meto vyrų, t. y. bendruomenės valdovų, jų palydos narių kapus (Vaitkunskienė L., 1978a, p. 23—31). Kitų kapinynų duomenys ne tik patvirtina šią išvadą, bet ir papildo ją naujais elementais. Sakysime, Gintališkės kapinyne rasta ritualinė žirgo kaukolė ant didiko karsto (k. Nr. 24) rodo, kad žemaičių diduomenės laidojimo papročiai darė įtakos kuršių kilmingiesiems. Ir IX—XII a. laidojimo paminkluose žmonių kapai su žirgų aukomis sudaro tik nedidelę dalį, lyginant su likusiais kapais. Pvz., Bikavėnuose jų buvo 11,7%, Paragaudyje — 11,5%, Upynoje — 6,6%, Žasine — 17,2%. Vadinas, ir šio laikotarpio kaimo bendruomenėje kilmingųjų buvo mažuma.

Minėtas X a. arabų autorius Ibn Fadlanas, pats stebėjęs pagoniškas laidotuves, užrašė, kad skirtingų socialinių sluoksnių ir laidojimo apeigos nevienodos.

Sumuojant duomenis socialiniu aspektu, išplaukia išvada, jog žmogaus kape esanti žirgo auka, kurią paprastai lydi žirgo ir raitelio aprangos reikmenys, ginklai, akivaizdžiai atspindi aukštą mirusiojo padėtį bendruomenėje. Tyrinėję analogiškus IX—XII a. kitų kraštų didikų kapus, archeologai laikosi nuomonės, kad žmogaus kape esančios žirgo dalys (kaukolė, galūnės, žandikaulis, dantys), taip pat raitelio ir žirgo apranga — tai vis akcentai, labiau pabrėžiantys socialinį negu karinį momentą. Pridurime, jog kai kurių tautų istorinėse tradicijose žirgo galva asocijuojasi su valdžios sąvoka (Иванов В. В., 1974, с. 103—108). Pvz., yra žinoma, kad hetitai žirgo galvą sudegindavo, lai-

dodami savo karalius, persai, graikai, romėnai, indai žirgą aukojo saulės dievui, tikėdami, jog taip padės savo valdovo nemirtingumui. Ypač tingas žirgo vaidmuo užfiksuotas, laidojant skirtingų valdovus ir karo vadus.

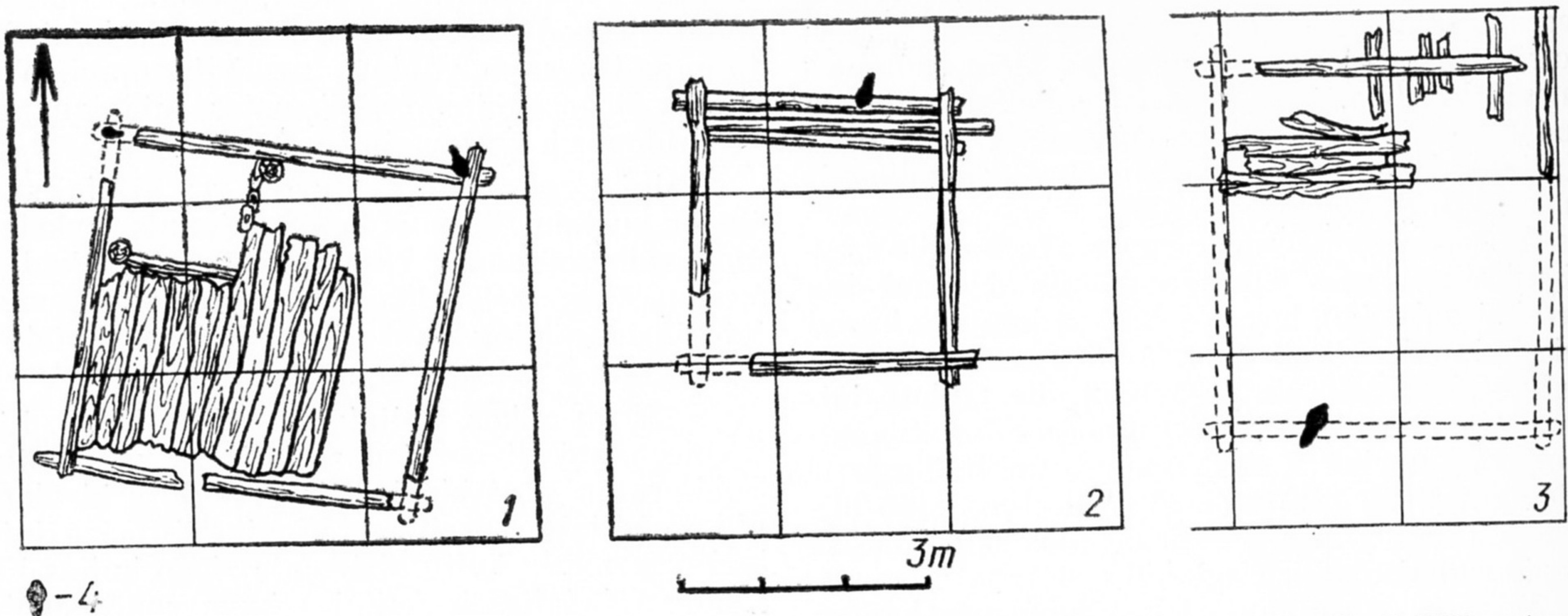
Taigi žirgų aukos Lietuvoje yra aiškiai susijusios su tam tikromis ceremonijomis, vykstančiomis laidojant tik kilminguosius. Tai, kad ritualinė žirgo galva būna ir berniukų kapuose, leidžia teigti, jog analogiškos apeigos būdavo atliekamos ir prie didikų sūnų kapų.

2. Žirgų aukos, aptinkamos VII—XII a. Lietuvoje, atspindi ne vien socialinius momentus. Tokie radiniai atskleidžia ir gyventojų ideologinių vaizdinių specifiką. Vieningai pripažinta, kad pagonybės kultu sistemoje žirgo kultas Europoje (iš dalies ir Azijoje) buvo ypač išplėtotas. Agrarinėje magijoje žirgas vaidino pagrindinį vaidmenį. Daugelyje tautų jo kultas siejosi su saulės kultu, dėl to žirgas tapo saulės simboliu, žemiškų gėrybių laidu. Netikslinga būtų įrodinėti žinomą tiesą, kad Lietuvoje žirgas nuo seniausiu laikų buvo apgaubtas ypatinga aureole, kad jis ilgus šimtmečius buvo lietuvių draugas ir bendražygis⁶. Archeologinėje medžiagoje bene geriausiai tai iliustruoja žirgų kapai, žirgų aukos žmogaus kape. Žirgas toli gražu nėra paprasta įkapė, kartais archeologų, beje, ir šioje knygoje sulyginama su darbo įrankiu, papuošalu ar kitu dirbiniu, su kuriais mirusysis buvo išlydimas į kita (pomirtini) gyvenimą. Juk I tūkstantmečio pabaigos ir II pradžios vidurio Lietuvos, Užnemunės kapinynuose (Graužiai, Veršvai, Nendriniai, Pakalniškiai) buvo atidengta po kelis šimtus žirgų kapų atskiroje kapinyno dalyje, specialiai skirtoje jiems užkasti. Analogiškų atveju su anksčiau minėtomis įkapėmis nežinoma. Apskritai žirgui, vpač jo galvai, senovės lietuvių tikėjimuose bei dvasinėje kūryboje priskiriama nepaprasta galia: ji saugodavo sodybą, namus nuo visu blogybių. Netgi siluetinės išmedžio išdrožtos žirgų galvos, pritvirtintos stogo čiukuro galuose, pasak padavimų, apgindavo žmonių pastoges nuo ligų, skurdo, gaisru ir kitų negandų (Butkevičius I., 1967, p. 88). Etnografijos duomenimis, dar XVII a. prie vakarų lietuvių vyrų kapų buvo statomos iššiautos arklio pavidalo lentos (Butkevičius I., 1964, p. 37).

Kadangi visu kultų komponentas yra magija, savaime suprantama, kad ir žirgo kultas pagoniškoje Lietuvoje buvo susijęs su visokiomis apeigomis bei įvairiausiais prietaisais. Daugeliu iš jų apsupta ir žirgo auka.

⁶ Ar tik ne tokios ištikimos draugystės reminiscencija yra visuomeniniais pagrindais sukurtas Arklio istorijos muziejus, oficialiai atidarytas 1978 m. Niūronių k., Anykščių raj.? Juk nė vienam gyvuliui lietuvis nepastatė šitokio paminklo...

⁵ Jis spausdinamas šioje knygoje.

16 pav. Žirgų galvų vieta po pastatų pamatais: 1 — pastatas Nr. 23, XIV perkasa, 2 — pastatas Nr. 7, XIII perkasa, 3 — pastatas 25 sluoksnyje (pagal V. Sedovą)

Kažin ar suklysimė, teigdami, jog ritualinės žirgo dalys galėjo įprasinti vieną iš daugelio prietarinių tikėjimų magiška aukos galia, būtent — prišaukti paaukotą žirgą šeiminkui, iškeliausiam į kitą (pomirtinį) gyvenimą. Juk gyvenimas dausose, pagal pagonišką pasaulėžiūrą, yra analogiškas gyvenimui žemėje, kur žmogus, būdamas kariu raiteliu, negalėjo išsiversti be nuolatinio palydovo — žirgo.

Apie kitas žirgo aukos magiškos galios puses daug duomenų pateikia gyvenviečių bei specialių aukojimo aikštelių kasinėjimai įvairiose Vidurio, Šiaurės, Rytų Europos dalyse. Čia jos žinomos jau nuo žalvario amžiaus (Behm-Blanke G., 1965, p. 233—239; Müller-Wille M., 1972, p. 180, pav. 41—44). Žirgo aukų yra išaiškinta ir baltų gyvenvietėse. Pvz., Latvijos piliakalniuose, atidengiant II tūkstantmečio pradžios pastatus, ties vartais, pamatuose, buvo rasta žirgų galvų (Karnups A., 1936, p. 71—72, pav. 4). O tyrinėjant senąją Rygą, jų aptikta ir po gyvenamųjų namų, ir po ūkinių pastatų pamatais (Caune A., 1979, p. 19).

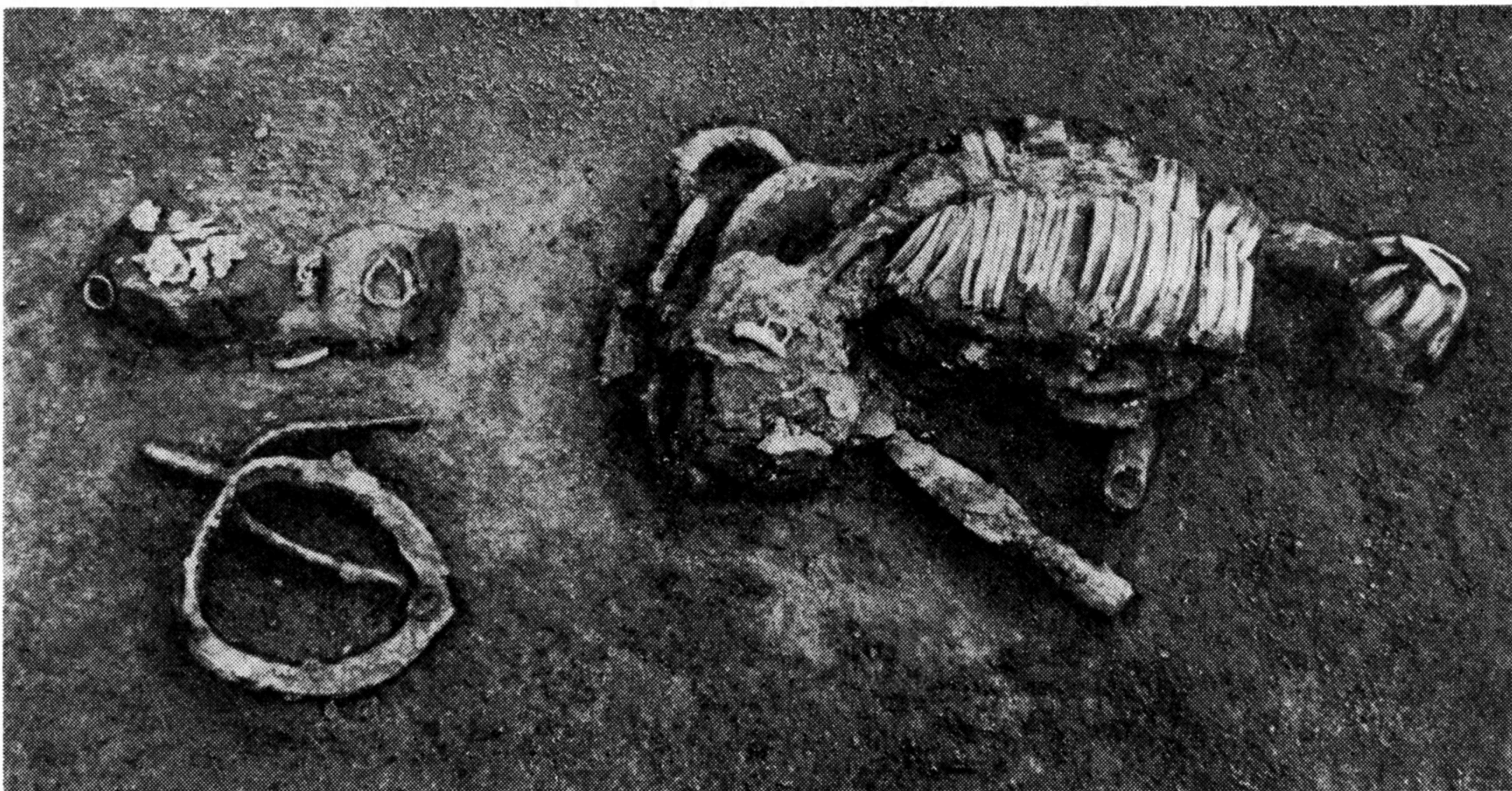
Magišką žirgo galvos jėgą gerai atskleidė senojo Naugardo kasinėjimų duomenys. Atidengus X—XIV a. pastatų liekanas, po pamatais, prie įėjimo į namą, archeologai aptiko po žirgo kaukolę, o kartais — apatinį žandikaulį (pav. 16). Tyrinėtojų nuomone, tai — statybinė auka, turėjusi apsaugoti pastate įsikūrusius gyventojus nuo piktų dvasių (Седов В. В., 1957, c. 27; Миронова В. Г., 1967, c. 220). Cituojamų darbų autoriai, remdamiesi archeologine bei etnografinė medžiaga, liaudies menu, tautosaka, nurodo daug pavyzdžių, atskleidžiančių įvairialypę magišką žirgo galvos galią pagoniškoje pasaulėžiūroje. Tai savaime išplaukė iš žirgo kulto, kurio užuomazgų tyrinėtojai apčiuopia jau gilioje senovėje,

dar indoeuropietiškosiose tradicijose (Иванов В. В., 1974, c. 91 ir kt.).

Tyrinėjant pagoniškas laidojimo apeigas Lietuvoje, nustatyta, kad laidotuvės susidėdavo iš kelių dalių (Alseikaitė-Gimbutienė M., 1943, p. 53). Viena iš jų buvo šermenų puota — pagonybei būdingas reiškinys. Buvo puotaujama kartais ir prie neužpiltos kapo duobės, aukojami gyvuliai. Sprendžiant iš šiame straipsnyje aptartų archeologinių šaltinių, žirgo aukojimas nebuvo paprastas gyvulio nužudymas ir užkasiimas, o visa ceremonija. Kai kurie žirgo aprangos elementai žmogaus kape liudija, kad aukojamas žirgas laidotuvių eisenoje dalyvaudavo ne tik pabalnotas, bet ir išpuoštas. Pakaklėje pakabintas metalinis žvangutis savo skambesiu, matyt, akcentavo žirgo paskirtį laidotuvių ceremoniale⁷ (Žąsinas k. Nr. 148C). Magiškas ryšys tarp aukojamo žirgo ir mirusiojo atsispindi ir tokiais momentais, kai abiejų kaklai apjuosiami tuo pačiu pusiau perlaužtu papuošalu (antkakle), kai kamanų ar kaklo juostos žvangutis būna prikabinatas prie kitų mirusiojo amuletų (Žąsinas k. Nr. 187) (pav. 6).

Matyt, kažkoks atsisveikinimo ritualas vyko ir nuimant nuo žirgo jo aprangą, nes tarp sudėtų ant karsto kamanų, balno kilpų, antkaklių bei kitų daiktų randama ir nupjauta žirgo karčių sruoga su ją puošusia žalvarine įvija (Žąsinas k. Nr. 148B, 148C, 163) (pav. 10 : 2; 11). Galimas daiktas, ir pats žirgas žūdavo apeiginėje dvikovoje. Pvz., Žąsino kapinyne ant karsto randama žirgų kaukolių su ietigaliu, kurio smaigalys tarsi įstrigęs į gerklę (pav. 17). Nuo žuvusio žirgo kūno atskirta galva ir padėta ant mi-

⁷ Kaklo juosta su skambalu tyrinėtojai traktuoja kaip atributą, pažymintį aukojamą gyvulį (Müller-Wille M., 1972, p. 138).

17 pav. Žirgo kaukolė su įsmigusiu ietigaliu vyro k. Nr. 148B in situ; Žąsinas

rusio šeimnininko karsto ar šalia jo pagal pagonišką tikėjimą savo magiška jėga turės saugoti mirusįjį nuo nelaimių ar piktų dvasių⁸. Labai retai kartu su galva įdėdavo ir kitas ritualines žirgo kūno dalis — kojas (Bikavenai, Žąsinas). Paaukoto žirgo mėsą lietuviai, kaip ir kiti pagonys, matyt, suvalgydavo per šermėnų puotą.

Aiškinant žirgų aukojimo papročio genezę, pažymėtina tai, kad tyrinėtojų akys vieningai krypsta į skitų-sarmatų archeologinius paminklus šiaurinėse Juodosios jūros pakrantėse, kur žirgo vaidmuo laidosenoje labai akivaizdus. Neabejojama, jog skitai, plisdami iš šių sričių, darė kultūrinį poveikį ir Baltijos regiono gyventojams (Седов В. В., 1973, c. 109; 1978, c. 230; 19796, c. 25, 41). Įdomu, kad kai kurie tyrinėtojai laikosi nuomonės, jog žirgų aukojimo paprotys Lietuvoje yra skitų kultūros palikimas (Синицын М. С., 1962, c. 37; Калоев Б. А., 1970, c. 36). Reikėtų pridurti, kad praėjo net keli šimtmečiai, kol to palikimo atgarsiai pasiekė Lietuvą, nes čia ankstyviausios žirgo kūno dalys laidojimo paminkluose žinomos iš II—I a. pr. m. e. Kurmaičių pilkapių (Kretingos raj.) ir iš II—III a. Kurmaičių kapinyno (Kulikauskas P., 1968, p. 36; Volkaitė-Kulikauskienė R., 1971a, p. 6). Čia aptikta žirgo dantų, žandikaulis. Pažymėtina tai, kad, pvz., žmogaus kape Nr. 42

žirgo žandikaulis buvo 20 cm aukščiau negu kitos įkapės (Kulikauskas P., 1968, p. 53), panašiai kaip žirgų kaukolės ar jų dalys mūsų aprašytuose VII—XII a. kapuose. Galimas daiktas, žirgų aukos žmonių kapuose dėtos daug anksčiau, bent jau pirmaisiais mūsų eros amžiais, nes žirgo dantų rasta ne tik Kurmaičiuose, bet ir kitų Lietuvos dalių kapinyuose. Pvz., Pavėkių, Šiaulių raj., pilkapyje Nr. 15 buvo atidengta 1 m gylio ir 0,3 m skersmens duobė, kurioje tarp pelenų, anglių aptikta žirgo dantų. Šį radinį archeologai sieja su aukojimo apeigomis (Alseikaitė-Gimbutienė M., 1943, p. 61).

Tolesnis archeologinių paminklų kasinėjimas bei jų medžiagos studijavimas leis tyrinėtojams labiau ir įvairiapusiškiau pažinti šį tik pradėtą nagrinėti objektą — žirgo auką, dedamą į Lietuvos kilmingųjų kapą. Tačiau jau ir dabar yra pagrindo manyti, kad šių radinių ir arealas, ir chronologija gali prasiplėsti. Turimi galvoje patys naujausi duomenys, kuriuos pateikia dar nebaigtas kasinėti Plinkaigalio kapinynas Kėdainių raj. (vidurio Lietuva). Čia buvo atidengtas nesuardytas V a. pabaigos kapas; jame palaidotas vyras su labai brangiomis ir unikaliomis įkapėmis (Kazakevičius V., 1981). Ant mirusiojo šlaunikaulio aptikta išlikusi žirgo žandikaulio dalis, tikriausiai — tai žirgo aukos pėdsakai. Galutinai šitai pasitvirtins, kai, baigus kasinėti kapinyną, bus nagrinėjama ir sistemina visų kasinėjimų medžiaga.

⁸ Apie žirgo galvos reikšmę pagoniškuose laidojimo papročiuose žr.: Иванов В. В., 1974, c. 91 ir kt.

ЖЕРТВОПРИНОШЕНИЕ КОНЯ В ЛИТВЕ

Л. ВАЙТКУНСКЕНЕ

РЕЗЮМЕ

Для погребальных памятников в Литве характерны захоронения с конями. В данной статье рассматриваются случаи, когда вместе с умершим закапывался не весь конь, а лишь ритуальные его части, т. е. голова или голова и ноги. Автор использует не только новейшие материалы, полученные ею при раскопках могильников, но и ранние сведения о погребальных памятниках, исследованных другими археологами. Ритуальные части коня обнаружены в семи погребальных памятниках, шесть из которых находятся в Центральной Жемайтии, в бассейне рек Юра, Акмяна, Локиста (Бикавенан Шилутский р-н, Каштауналяй, Паэжерис, Упина, Жасинас — Шилальский р-н) и один — в зоне приморья, на бывшей территории обитания куршей (Гинталишке Плуунгский р-н) (рис. 1). Здесь вскрыто 864 погребения VII—XII вв., среди которых в 105 (12,2%) обнаружены ритуальные части коней (табл. 1).

Во время раскопок могильников VII—VIII вв. (Паэжерис, Каштауналяй) выяснилось, что черепа коней находились на 25—30 см выше останков людей, в частности, над головой или грудью умерших, однако наблюдаются случаи, когда голова коня положена рядом с умершим, справа от него. Судя по хорошо сохранившимся могилам, ориентировка головы коня соответствует направлению захоронения умершего (рис. 2, 3). Следует отметить, что иногда в погребениях мальчиков встречается голова не взрослого коня, а жеребенка.

Для погребального инвентаря характерны предметы снаряжения всадника (шпоры, пояса, роги для питья), детали конской сбруи (удила, пряжки), оружие (копья, боевые ножи) (табл. 2, 3). Комплект украшений обычно составляют фибулы, браслеты, перстни. Исключительно редки шейные гривны. В области груди умерших часто встречаются амулеты — одна или две янтарные бусинки.

В могильниках IX—XII вв. (Гинталишке, Упина, Бикавенан, Жасинас) ритуальные части коней обнаружены в погребениях как с трупоположением, так и с трупосожжением (рис. 4, 7). Положение головы коня в этих могильниках позволяет говорить о ряде параллелей с могильниками VII—VIII вв.: аналогичное место нахождения, та же ориентировка. Остатки гробов, сохранившиеся в некоторых могилах, дают основание утверждать, что голова коня помещалась над гробом в области головы

умершего, в противоположной стороне складывались элементы конской сбруи: шейные гривны, уздечки, стремяна (рис. 7:2, 3). Там же иногда помещалась часть гривы, украшенной бронзовой спиралью (рис. 10:2; 11). Известны четыре случая, когда в могиле наряду с головой коня обнаружены ноги. Такой ритуальный комплекс частей коня в погребении обычно находится не в одной куче, а расположен вдоль могилы в анатомическом порядке таким образом, что череп коня лежит около головы человека (рис. 4:1; 8). Вместе с тем наблюдаются и некоторые различия. Например, в одном из погребений (Бикавенан, 260) комплекс частей коня расположен по правую сторону умершего, в другом (Жасинас, 83) — над гробом (рис. 5). В обоих случаях предметы конской сбруи (шейные гривны, остатки уздечек) обнаружены между черепом и передними конечностями коня (рис. 7:1). Расположение комплексов костей коня в остальных двух погребениях не выяснено, так как в одном из них обнаружена только одна кость ноги (Бикавенан, 209), в другом — череп и кость ноги (Упина, 7).

Кроме предметов конской сбруи (рис. 7, 9, 10, 11, 17), в погребальном инвентаре присутствуют детали снаряжения всадника (шпоры, пояса, роги для питья) (рис. 12—14) и оружие (наконечники копий, мечи (рис. 4:2, 3), иногда в ножнах, реже — боевые топоры) (табл. 4—7). Комплект украшений обычно составляют шейные гривны, фибулы, браслеты, перстни. Выяснено, что к одежде прикреплялись амулеты — одна или две янтарные бусинки. В отдельных случаях одежда умерших очень нарядна: шапочки, обувь, пояса изящно отделаны бронзой, иногда серебром.

Таким образом, можно утверждать, что в VII—XII вв. в Западной Литве ярко прослеживается обряд погребального жертвоприношения коня, причем ритуальные части животного (голова, а в отдельных случаях и ноги) закапывались в могилу взрослых мужчин и мальчиков.

Следует отметить, что такие находки известны в погребальных памятниках на обширной территории Западной, Средней, Северной и Восточной Европы, на которой в то время обитали балтские, угро-финские, славянские, германские и др. племена. Поэтому автор ста-

тъи придерживается мнения, что погребения, для которых характерны части коня, предметы конской сбруи, снаряжения всадника и оружие, нельзя связывать лишь с определенным этносом. Можно предположить, что это погребения представителей определенных общественных слоев.

Изучение обряда погребения и состава погребального инвентаря позволяет сделать вывод, что в Литве в VII—XII вв. ритуал жертвоприношения коня совершался только при погребении мужчин, принадлежавших к правящим слоям, каковыми являлись властелины, правители общин, знатные воины, входившие в состав военной дружины. Этот ритуал соблюдался и при погребении мальчиков из знатных семей. В последнем случае в жертву иногда приносили жеребенка (рис. 3; 6:1). Судя по количеству погребений, мужчины правящего слоя составляли меньшинство общины. Например, в могильнике Каштауналяй таких погребений было 15%, Паэжерис — 11,2, Бикавенай — 11,7, Парагаудис — 11,5, Упина — 6,6, Жасинас — 17,2%.

Обряд жертвоприношения коня отражает не только социальные моменты, но и определенную специфику идеологических воззрений, выражавшуюся на практике принципами магии. Обычно в языческих верованиях голове коня приписывается магическая сила: она, якобы, приносит счастье и всяческие блага, оберегает от злых духов и всего дурного. По-видимому, именно с такой целью и клалась голова коня поверх гроба умершего.

В заключение следует заметить, что в будущем возможно расширение как ареала, так и хронологии рассматриваемого обряда. Повод для такого предположения дают раскопки могильника Плинкайгалис, находившегося в Центральной Литве (Кедайнский р-н). Здесь вскрыто погребение конца V в. с труположением знатного мужчины, на правой ноге которого обнаружены остатки конской челюсти. Является ли эта находка намеком на обряд жертвоприношения коня, утверждать пока рано, так как раскопки могильника Плинкайгалис продолжаются, а материалы еще не подвергались анализу и научной обработке.

IX—XIII a. STIKLO KAROLIAI LIETUVOJE

O. KUNCIENĖ

Tyrinėjant Lietuvos archeologinius paminklus, ypač kapinynus, be kitų papuošalų, neretai juose aptinkama ir spalvoto stiklo karolių. Jų mūsų teritorijoje, kaip ir kaimyninėse baltų giminėse, pasirodė jau pirmaisiais mūsų eros amžiais (LLM, t. 1, pav. 98; LAB, p. 206) ir nemažai rasta II—IV a. kapinyuose: Seredžiuje (Puzinas J., 1938, p. 217; LAB, p. 207, 134 pav. apačioje), Pavėkiuose (LAB, p. 207, 134 pav. viršuje), Sargėnuose, Veršvuose ir kt. Tai dažniausiai vienspalvių ir margų vadinamųjų emailio karolių apvaros. Pastarąsias tyrinėtojai skiria importui iš buvusių Romos provincijų (Michelbertas M., 1972, p. 34—47; LAA, t. 4, p. 131—133).

Pasirodę pirmaisiais m. e. šimtmečiais kaip mirusiojo aprangos dalis karoliai neišnyko ir V—VII a., bet jų sumažėjo (Tautavičius A., 1972a, p. 142), nerasta vien stiklo karolių apvarų, o daugiausia kartu su žalvarinėmis įvijomis ar net gintaro karoliais (LAB, p. 326—327); neįvairios ir jų formos (Michelbertas M., 1972, p. 47).

Nuo VIII a. karolių vėl padaugėjo ir tarp IX—XIII a. archeologinių radinių jie užima reikšmingą vietą. Karoliai kol kas išsamiai dar netyrinėti, o tik paminėti kai kuriose publikaci-

jose bei apibendrinančiuose darbuose. Todėl ir literatūros apie juos nedaug (LLM, t. 1, pav. 391, 464, 465; LAB, p. 471; Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970, p. 155; 1971, p. 24, pav. 2; Kuncienė O., 1972, p. 180).

Kiek nuodugniau karoliai ištirti ir paskelbti kaimyninėje Latvijoje (Шапова Ю. Л. и Дайга И. В., 1961, с. 185—196; Мугуревич Э. С., 1965, с. 71—77), dar didesnio dėmesio susilaukė Senosios Rusijos žemėse aptiktieji (Арциховский А. В., 1930, с. 28—35; Безбородов М. А., 1956; Деопик В. Б., 1961, с. 215—221; Шапова Ю. Л., 1956, с. 164—179; 1962, с. 81—96; 1972, с. 73—76; 1975, с. 134—155; Львова З. А., 1958). Atlikti jų technologiniai tyrimai, karoliai suklasifikuoti. Tos pačios klasifikacijos laikomasi aprašant bei nagrinėjant ir Lietuvoje rastus minėto laikotarpio spalvoto stiklo karolius.

Technologiškai ištirti 39 karoliai iš 13 vietovių¹.

¹ 37 karolių technologinę analizę Maskvos valstybinio universiteto Istorijos fakulteto archeologinėje laboratorijoje atliko ist. m. kand. J. Ščiapova (duomenys yra IIAS), o 2 karolius ištyrė K. Strazdas (Страздас К., 1980, с. 47—64).